

Sabine Florence Fabijanec

TRGOVAČKI PROMET KVARNERA NA JADRANU KRAJEM SREDNJEG VIJEKA

Sabine Florence Fabijanec
Odsjek za povijesne znanosti
PZZD HAZU
Zagreb

UDK 339(091)(262.3)(497.572)“04/14“
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 3.7.2006.
Prihvaćeno: 20.6.2007.

Autorica nastoji prikazati neke aspekte pomorskoga trgovačkog prometa jedne zaokružene zemljopisne cjeline, Hrvatskog primorja i Kvarnera, u vremenu kad se pojedini njegovi dijelovi nalaze pod različitim vrhovnim vlastima. Promatra se politička i gospodarska osnovica pojedinih luka, a potom daje osvrt na trgovinsku dinamiku. Posljednji dio rada dijeli se na sažetak protoka uvozne i izvozne robe i kratak osvrt na trgovinu robova pod uskočkim okriljem.

Ključne riječi: Kvarner, trgovina, Jadran, kasni srednji vijek

U kasnomu srednjem vijeku Kvarner i Hrvatsko primorje nalaze se na području na kojemu tri političke sile dijele vlast. U teritorijalnom se smislu Kvarner sastoji od grada Rijeke (*terra Fluminis*) i Cresa (*Cherso*), Osora (*Aussero*) i Lošinja (*Losigno*) u Kvarnerskom kanalu te otoka Krka (*Vegla*) i Raba (*Arbo*), a Hrvatsko primorje od područja naselja Senj (*Segna*), Bakar (*Buchari*), Bakarac (*Buchariza*) i Karlobag (*Scrixia*). No, u daljnjoj raščlambi koristit ćemo se za cijelo područje terminom Kvarner.¹ U političkoj podjeli otoci su – izuzev Krka kojim do 1480. vladaju članovi obitelji Frankapan – pod izravnom mletačkom upravom, dok je riječka luka u sastavu Svetoga Rimskog Carstva. Gradovi Senj, Bakar i Bakarac pripadaju ugarsko-hrvatskoj kruni, pod upravom krčkih knezova, a Karlobag pripada krbavskim knezovima. U strateškom smislu, kopneni dio te cjeline važno je ekonomsko raskršće. Naime, kao što spaja područja sjeverne Hrvatske s pomorskim prometom na Jadranu, sjever s jugom, tako

¹ Sa zemljopisnog su aspekta dva načina tumačenja pojma Kvarnera. U širem smislu, označuje čitav morski, otočni i primorski prostor koji je ograničen Istrom na zapadu i ograncima Velike Kapele i Velebita na istoku. U užem smislu, Kvarner obuhvaća morski kanal koji dijeli poluotok Istru od otoka Cresa; Ratimir Kalmeta, *Geografski položaj otoka Krka, Krčki zbornik*, sv. 1, Krk 1970., str. 19-58 (19).

povezuje i dalmatinske gradove u podnožju Dinarida s istočnom talijanskom obalom. Važnost tog prostora u komunikaciji s drugim središtima pokazuje i zanimljiva pučka etimologija riječi Kvarner, koja ju izvodi iz talijanske riječi "quattro" i povezuje s prometnim pravcima koji s njega kreću.² Uz to, sam kraj raspolaže i prirodnim bogatstvima, prvenstveno sirovinama.

U ovom razmatranju cilj nam je sažeto prikazati trgovački pomorski promet priobalnih gradova i otoka: koje su bile gospodarske osnovice, što se uvozilo i izvozilo i u kojem omjeru te koji su bili sudionici trgovačkog poslovanja. Da bi se ta pitanja postavila u njihov širi kontekst, prethodno se treba prisjetiti političke situacije na tom – politički gledano – rascijepljenom prostoru, što ipak, kako ćemo vidjeti, nije toliko bitno utjecalo na cjelokupnu gospodarsku logiku jadranskog prostora koliko se to obično misli.

I. TOPOGRAFSKE, POLITIČKE I GOSPODARSKE OSNOVICE GRADOVA HRVATSKOG PRIMORJA I KVARNERA

Historiografija nije posvetila podjednaku pažnju proučavanju pojedinih mjesta, posebice lučkih gradova Senja,³ Rijeke⁴ i Raba,⁵ dok su druga središta puno slabije istražena, i to uglavnom samo njihovo statutarno pravo i politički položaj.⁶ Općenito

² To se odnosi na četiri važna prometna pravca koji kreću s kvarnerskog područja: 1. prema istoku – od Senja, 2. prema sjeveru – od Rijeke, 3. prema jugu – za Zadar i širu okolinu, te 4. prema zapadu – za Italiju (Ravenna, Venecija i dalje); isto.

³ O Senju ima najviše radova, zahvaljujući izdanju *Senjskog zbornika*. Za razdoblje i tematiku koja nas zanima: Vladimir Severinski, Senjske šume i njihova eksploatacija, *Senjski Zbornik* (dalje S. Z.), sv. 1, Senj 1965., str. 232-245; Stjepan Pavičić, Senj u svojem naseljenom i društvenom razvitku od 10. stoljeća do turskog prodora, S. Z., sv. 3, Senj 1967.-1968., str. 324-370; Mihovil Bolonić, Veze grada Senja i otoka Krka, S. Z., sv. 9, Senj 1981.-1982., str. 149-162; Vladimir Severinski, Gospodarenje sjevernovelebitskim šumama u prošlosti i danas, S. Z., sv. 9, Senj 1981.-1982., str. 262-275; P. Strčić, Senj u XIII. i XIV. stoljeću, S. Z., sv. 12, Senj 1985.-1987., str. 1-18; Josip Lučić, Veze između Senja i Dubrovnika za vrijeme hvarske bune (1510-1514), S. Z., sv. 17, Senj 1990., str. 235-242; Zlatko Herkov, Ljevaonica topova u Senju godine 1541., S. Z., sv. 19, Senj 1992., str. 35-46; Pavao Tijan, *Senj*, Zagreb 1980.

⁴ Za proučavanje povijesti Rijeke od velike je pomoći serijska publikacija *Zbornik sveti Vid* (dalje ZSV). Vidi npr.: Lujo Margetić, Rijeka u drugoj polovici XIV. stoljeća, ZSV, sv. 1, Rijeka 1995., str. 9-20; Vinko Hlača, Riječka luka kroz pravne propise u prošlosti i sadašnjosti, ZSV, sv. 2, Rijeka 1997., str. 199-216; Anamari Petranović, Osobno pravo riječkoga srednjovjekovlja, ZSV, sv. 2, Rijeka 1997., str. 53-62; Darinko Munić, Venecijanci u Rijeci tisuću četiristotih godina, ZSV, sv. 3, Rijeka 1998., str. 45-47. Vidi i: Edoardo Susmel, *Fiume nel Medio Evo. Le origine del comune*, Bologna 1935.; Zlatko Herkov, *Statut grada Rijeke*, Zagreb 1948.

⁵ Otoku Rabu je posvećena monografija u obliku zbornika: *Rapski zbornik, zbornik radova sa znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*, ur. Andre Mohorovičić, Rab-Zagreb 1987.; Lujo Margetić – Petar Strčić, *Statut Rapske komune iz 14. stoljeća*, Rab-Rijeka 2004.

⁶ O ostalim kvarnerskim i primorskim središtima pronalazi se tek pokoji rad. Otoku Krku je posvećen posebni zbornik, ali se samo dio članaka u njemu odnosi na razdoblje koje nas zanima: Nada Klaić, Knezovi Frankapani kao krčka vlastela, *Krčki Zbornik* (dalje KZ), sv. 1, Krk 1970., str. 125-180;

se može reći da je istraživana više politička i pravna povijest tog područja, a gospodarska situacija, posebice na lokalnoj razini, izuzev proizvodnje i trgovine solju na Pagu, u Piranu i u Šibeniku, ostala je relativno slabo obrađena. I u ovom slučaju ima najviše radova o Senju i Rijeci,⁷ dok je čak i Rab zastupljen samo sporadično.⁸ Sukladno tome i u ovom će prikazu pojedini centri biti nerazmjerno zastupljeni, ali će se taj nedostatak pokušati ukloniti prilikom kasnije razrade gospodarskih kretanja.

1. Senj

Grad Senj nalazi se ispod prijevoja Razvale i Vratnika kojima završava Velebit prema moru. Kopnene ceste koje vode prema unutrašnjosti zemlje putem tog prijevoja povezuju, pravcem sjever-jug, Jadransko more s gradovima ugarsko-hrvatske krune, prvenstveno sa srednjovjekovnom Slavonijom (Ogulin, Karlovac, potom Zagreb⁹ i dalje).¹⁰ Okomito na tu os, u smjeru istok-zapad, Senj je važno trgovačko središte u pomorskom i kopnenom prometu između Dalmacije i Italije. Sve do turskih osvajanja iz prve polovice XVI. stoljeća, koja su izravno dodirivala Senju granična područja sjeverno i južno od Velebita, i do postupnog porasta broja uskočkih prebjega u regiji nakon pada utvrde Klis 1537. godine, Senj je bio glavno komunikacijsko čvorište sjevernog dijela istočne obale Jadrana, ne samo zbog trgovačkog prometa nego i zbog učestalih prolazaka vladara, umjetnika i diplomata preko grada. Sami postojeći kopneni putovi od Senja prema unutrašnjosti bili su pogodni za putovanje i pridonosili su takvu položaju grada u širem zemljopisnom okruženju.¹¹

Stjepan Frančišković, Mletačko gospodarenje šumama otoka Krka, KZ, sv. 1, str. 259-284; Nada Klaić, Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku, KZ, sv. 2, Krk 1971., str. 111-144. Osim toga, vidi: Lujo Margetić – Petar Strčić, *Krčki (urbanski) statut*, Krk 1988.; Lujo Margetić, Osnove obveznog prava na kvarnerskom području u srednjem vijeku, *Rad JAZU*, sv. 445, Zagreb 1989., str. 73-134; Zdenko Brusić, Neki problemi plovidbe Kvarnerićem, *Pomorstvo Lošinja i Cresa*, Mali Lošinj 1980., str. 157-171.

⁷ Bogumil Hrabak, Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja (XIV-XVIII stoljeće), *Radovi Zavoda za povijest Filozofskog fakulteta Zagreb*, sv. 24, Zagreb 1991., str. 57-107; Ignacij Voje, Gospodarske povezave med Dubrovnikom in Senjem v 15. stoljetju, *Raukarov zbornik*, ur. Neven Budak, Zagreb 2005., str. 347-360. Alfredo Fest, Il commercio di Fiume nel secolo XV, Rijeka 1900. Darinko Munić, Rijeka i njena luka, ZSV, sv. 1, str. 35-49. O trgovačkom prometu između istarskog i kvarnerskog zapadnog zaleđa sa središtima Hrvatskog primorja najpodrobnije je pisao Ferdo Gestrin: Trgovina z medom in voskom na Reki v 16. stol., *Slovenski čebelar*, let. 59, Ljubljana 1957., i Ferdo Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoljetja*, Ljubljana 1965.

⁸ Ivan Pederin, Rapska trgovina, pomorstvo, brodogradnja, ribarstvo, materijalna kultura i novčarstvo u XVI. stoljeću, *Vjesnik povijesnog arhiva Rijeka*, sv. 35-36, Rijeka 1993.-1994., str. 157-183.

⁹ U početku XVI. stoljeća putovalo se oko tri dana od Senja do Zagreba; Šime Ljubić, *Commissionnes et relationnes venetae*, knj. I, Monumenta spectantia historiam Slavonium Meridionalium, sv. 6, Zagreb 1876., dok. VII: Diarii di Marcantonio Michiel, str. 136.

¹⁰ Lučić, *Veze između Senja i Dubrovnika*, str. 235-236.

¹¹ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1997., str. 167-168.

Gospodarski temelji Senja

Osim strateškog položaja, Senj u tom razdoblju raspolaže dvama osnovnim prirodnim bogatstvima: drvom i rudama. Okružen krajnjim sjevernim dijelom planinskog lanca Velebita, Senja iz svoga šumovitog zaleđa crpi sve osnovne sirovine.¹² Zahvaljujući takvim dobrim okolnostima za opskrbu drvom, grad postaje važno središte izrade proizvoda od drva, prvenstveno vesala. Uz to se na tržištu nudi drveni ugljen, koji se upotrebljava pri izradi porculana i kotlova, te pepeo nastao izgaranjem bukova drva, koji je služio za izradu stakla (prvenstveno u Italiji).¹³

Drugo veliko gospodarsko bogatstvo Senja čine rude. Spretnom politikom svojih gospodara, Senj i okolno područje koriste se procvatom trgovine na temelju tih dviju osnovnih sirovina. Naime, od 1290. godine Senj se nalazi u posjedu krčkih knezova (budući Frankapani), od kojih je za razvoj senjskog rudarstva posebno važan knez Ivan V., koji od 1350. godine vlada gradom, a kad 1392. godine postaje hrvatsko-dalmatinsko-slavonskim banom, kralj Sigismund Luksemburški mu ujedno potvrđuje prijašnja prava na iskorištavanje i prerađivanje zlatnih, srebrnih, bakrenih, brončanih i željeznih ruda na njegovim posjedima, bez plaćanja dažbina.¹⁴ Nažalost, sustavna istraživanja koja bi nam omogućila uvid u način rada i volumenu crpljenih minerala na posjedima Frankopana na tom području ali i širem, još nisu obavljena. Jedino je poznato da je Senj dobavljao srebro iz Ugarske, Srbije i Bosne, a većina rudarskih proizvoda dolazila je inače kopnenim putem preko Celja i Gorice. Uz to je Senj raspolagao živom iz Idrije te mineralom crvcem.¹⁵

Diplomatski i politički preduvjeti te trgovački partneri grada

Pri upravljanju gradom krčki se knezovi nisu izravno upletali u gospodarstvo, no, njihovi politički odnosi sa stranim silama utjecali su i na razvoj senjske trgovine. Zbog važnosti drva i minerala za opskrbu mediteranskog prostora, a i prometne važnosti Senja pod okriljem Frankopana, uspostavljaju se diplomatski odnosi sa susjednim talijanskim gradovima. Primjerice, od početka XIV. st. Venecija ima konzulat u gradu.¹⁶

Zbog vrlo aktivne trgovačke razmjene između Ancone i Senja, a i Rijeke, tijekom čitavog XIV. i XV. stoljeća, jer je ta trasa činila "žilu kucavicu pomorske trgovine" za Anconu,¹⁷ najvažniji grad pokrajine Marke imao je konzularno predstavništvo u Senju.

¹² Vidi: Severinski, Senjske šume.

¹³ Isto, str. 237.

¹⁴ Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje CD), sv. 17, Zagreb 1981., dok. 344, str. 475-477.

¹⁵ Hrabak, Regionalna, str. 66.

¹⁶ Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, knj. 1, MSHSM, sv. 1, Zagreb 1868., dok. 376, str. 245.

Godine 1390., primjerice, imenuje se novoga predstavnika na godinu dana,¹⁸ a ta je konzularna služba vrlo aktivna još i u XV. stoljeću, kad Senj može služiti kao središnja luka za putovanja diplomatskih delegacija između ugarske krune i talijanskih središta.¹⁹ O samom djelovanju konzularne službe u Senju nema puno podataka, ali se čini da nekad Ancona odabire svoje službenike među pučanstvom grada u kojemu je utemeljena konzularna služba, a u drugim prilikama za konzule se postavljaju sami Ankonci. Tako je prvi studenog 1441. kao novi ankonski konzul u Senju imenovan Toma Ludovikov. Prema toj ispravi, Toma je zapravo Senjanin (obavlja čak i dužnost gradskog suca), a on i njegovi sinovi ujedno stječu i položaj građana Ancone sa svim privilegijima i imunitetom koji uživaju Ankonci.²⁰ Godine 1489. za konzula je pak imenovan milanski plemić koji je i stanovnik Senja.²¹ Sva ta redovita imenovanja dokazuju da je Ancona ustrajno održavala gospodarske veze sa Senjom, neovisno o učestalom upletanju mletačkih vlasti da spriječe dugotrajnu trgovačku razmjenu između ta dva jadranska pomorska središta izvan njihova domašaja.²²

Zapravo, makar bez formalne pravne osnove za nadzor nad primorskim lukama, Serenissima se često upletala u protok robe između talijanske obale i središta Kvarnera. Sve dok su odnosi s hrvatskim gospodarima dobri, Mletačka Republika podržava uvoz senjskog drva i financira trgovinu veslima za svoje tržište.²³ Mlečani prisutni u

¹⁷ Eliyahu Ashtor, *Il commercio anconetano con il Mediterraneo occidentale nel Basso Medioevo, Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche* (dalje: *Atti e memorie – Marche*), vol. 87, Ancona 1982., str. 9-59, posebice 27. Radi se o tematskom broju časopisa u kojemu su objavljeni radovi sa znanstvenog skupa *Mercati, mercanti, denaro nelle Marche (secoli XIV-XIX.)*, održanog u Anconi.

¹⁸ CD 17, dok. 224, str. 313-314.

¹⁹ Primjerice, dana 23. srpnja 1488. Ancona šalje jednu fustu u Senj i ovlašćuje njezina vlasnika da ondje primi delegaciju milanskog vojvode koja je bila u posjetu ugarskom kralju te da ju iz Senja preveze do Ancone; Archivio di Stato di Ancona (dalje ASAN), *Archivio della Comunità di Ancona* (dalje ACAN), br. 753, *Commissioni agli ambasciatori e Lettere (1482-1494)*: Duodecim et capituli portus ciuitatis Ancone. Comissione et instructione facemo a voi spectabile homini Thomasso Fatai padrone della nostra fusta ordinata a requisitione dy Re d'Ongaria per lo ritorno del duca dy Milano, f. 54'.

²⁰ ASAN, ACAN, br. 748, *Decreti consiliorum (1441-1442)*, liber XI: Ciuilitas iudicis Thome Lodouici et filiorum eius et electio eius in consulem Segne, f. 32.

²¹ Vijeće umoljenih Ancone imenuje 13. travnja 1489. plemića Bartholomea dy Castelione iz Milana za konzula u Senju, uz plaću od četvrtine dukata za svakih sto dukata ugovorenih poslovnih transakcija; ASAN, ACAN, br. 753, *Commissioni agli ambasciatori e Lettere (1482-1494)*: Antiani, consilium et comune ciuitatis Ancone tibi viro nobili Bartholomeo dy Castelione dy Mediolano habitatori ciuitatis Segne, f. 63'.

²² Naime, Venecija, smatrajući Jadran svojim «zaljevom», redovito izdaje zabrane trgovanja između dviju jadranskih obala: 1420. i 1429. zabranjuje se promet između Ancone i Senja i Rijeke; 1436. zabranjuje se izvoz željeza iz Senja i Rijeke prema pokrajinama Abruzzo i Pulja. Kada 1466. godine jedno ankonsko poslanstvo traži od Venecije da prestaju priječiti trgovinu između dviju obala, mletački Senat to odbija prihvatiti; Ashtor, *Il commercio anconetano*, str. 27.

²³ Strčić, Senj, str. 13.

gradu imaju i svoje vlastite trgovačke statute,²⁴ a odnosi između Republike i grada razvijaju se u različitim pravcima ovisno o političkom kontekstu i o mletačkim interesima na tom prostoru. Stoga su potpisana dva trgovačka ugovora, 1408. i 1455. godine. Prema potonjem ugovoru senjskim trgovcima je dozvoljeno izvoziti samo proizvode koja potječu iz njihova grada – drvo, stoku i paklinu – prema Istri, Dalmaciji i Veneciji, i to jedino koristeći se mletačkim brodovima. Uspostavljene su posebne carinske tarife ovisno o vrsti robe, pravcu i podrijetlu trgovaca. U tom kontekstu mletački podanici – pritom misleći na Dalmatince – koji izvoze dobra iz Senja ili oni koji se žele uputiti prema unutrašnjosti (Zagreb) ili istoku (Bosna) moraju platiti deset solida carine po mjeri žita, četiri solida po grlu stoke i 10% vrijednosti po konju. Za svu robu koja se izvozi morem izvan Jadrana, treba se platiti po jedan dukat za tisuću dukata vrijednosti robe, dok su mletački proizvodi oslobođeni plaćanja. Ostala je roba ocarinjena s 40% vrijednosti u slučaju izvoza i s 5% vrijednosti za uvoz.²⁵ Međutim, između ta dva ugovora Mletačka Republika, u želji da si osigura vlastitu opskrbu drvom i metalnim proizvodima potrebnim za brodogradilišta i proizvodnju oružja, redovito nastoji ograničiti izvoz takvih senjskih izrađevina u druga odredišta. Tako 1424. godine Venecija zabranjuje izvoz drva iz Senja prema Abruzzu, Pulji i Markama; taj je promet ponovno odobrila 1433. godine.²⁶ Potom, nove zabrane dolaze na snagu: trgovina željeza i željeznih prerađevina zabranjena je osim kao uvoz samih dalmatinskih gradova za vlastite potrebe, uz dopuštenje njihovih knezova. U tom smislu, godine 1438. Venecija omogućuje uvoz željeza iz Senja i Rijeke za tržište samoga grada i okolice, dok zabranjuje ponovni izvoz prema Pulji i Markama, a takva bi se roba zaplijenila kao krijumčarena.²⁷

I Dubrovačka se Republika uključuje u trgovačke tokove senjskog tržišta krajem XV. stoljeća. Otvara konzulat 1491. godine. Od tada su zaključeni brojni trgovački ugovori između senjskih prijevoznika i dubrovačkih trgovaca.²⁸ Senj je u očima Dubrovčana izrazito važan zbog svoje povezanosti s unutrašnjošću te je polazna točka za prodiranje u ugarsko-hrvatske zemlje. Stoga diplomatska pošta Dubrovnika putuje prema gradovima Zagrebu, Budimu, Beču i ostatku središnje Europe preko Senja.²⁹

2. Rijeka

Gradić Rijeka (stara rimska Tarsatica) ima u prvoj polovici XV. stoljeća gotovo 500 stanovnika.³⁰ Nalazi se u kvarnerskom zaleđu na ušću rijeke Rječine po kojem je

²⁴ Severinski, *Senjske šume*, str. 237.

²⁵ Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik 1990., str. 127-128.

²⁶ Pederin, *Rapske šume*, str. 135.

²⁷ Grga Novak, *Split u svjetskom prometu*, Zagreb 1923., str. 26.

²⁸ Lučić, *Veze između Senja i Dubrovnika*, str. 237.

²⁹ Isto, str. 236.

dobila ime. To je najzapadnija luka središnje Europe na Jadranskom moru te je stoga prometni čvor između kopnene ceste prema sjeverozapadu i pomorskog puta prema jugu. Planinski lanac Gorskoga kotora na sjeveroistoku otežava promet prema unutrašnjosti Hrvatske, dok se stara rimska cesta koristila da bi se stiglo u Kranjsku te odande iz Ljubljane dalje u Austriju.³¹

Geopolitičke značajke i politički utjecaji

U XIV. stoljeću, od 1335. do 1365., gradić pripada krčkim knezovima poput Senja. Potom potpada pod grofove Devinske, velikaše Svetoga Rimskog Carstva. Nakon smrti posljednjeg potomka, Huga VI. Devinskog, car Albert IV. Habsburški imenuje Rudolfa Walseea za novoga gospodara. Spretnom se politikom Reinbert Walsee uspio izboriti za gospodarsku važnost Rijeke na Jadranu, nagodivši se u dva navrata (1431. i 1442.) s mletačkim duždem Francescom Foscarijem za povoljne uvjete pomorske trgovine i plovidbe.³² Godine 1465., smrću posljednjeg baštinika obitelji Walsee, Rijeka dopada pod izravnu upravu Habsburgovaca.³³ Uspostavljena je nova uprava civilnih i vojnih dužnosnika, na čelu s kapetanom. Zbog osmanske prijetnje, dvadesetak godina poslije, godine 1483., car Maksimilijan pokreće geopolitičku reformu kojom se mijenja administrativna podjela u zaleđu.³⁴ Rijeka postaje pogranični grad između teritorija ugarsko-hrvatske krune na istoku i Svetoga Rimskog Carstva na zapadu. Predvođena je kapetanom, kojemu se strani diplomati obraćaju kad su njihovi sunarodnjaci suočeni s neprilikama, a i za opskrbu robom pod izravnim državnim nadzorom, tj. oružjem.³⁵ Riječko je okružje vrlo malog opsega,³⁶ stoga se važnost grada prvenstveno očituje u tranzitnoj luci.

³⁰ Munić, Venecijanci u Rijeci, str. 51. Ipak, podaci o stanovništvu u dosadašnjoj literaturi su neujednačeni, jer za drugog autora, Susmela, Rijeka ima 1460. godine 1000 stanovnika, što je dvostruko više nego navodi D. Munić (Susmel, *Fiume nel Medio Evo*, str. 77).

³¹ Munić, Rijeka i njena luka, str. 37.

³² Ferdo Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskim mesti od 13. do konca 16. stoljeća*, Ljubljana 1965., str. 83.

³³ Petranović, *Osobno pravo*, str. 16.

³⁴ Munić, Rijeka i njena luka, str. 40.

³⁵ Primjerice, 1483. Vijeće starješina Ancone šalje jednog ambasadora, Nicola Drappierija, k riječkom kapetanu zbog odmazde kojoj je bio podvrgnut jedan Ankonitanac, Pauluccio de Angelo, zato što je nekim Riječanima prethodno zaplijenjena roba i brod, šajeta, u Anconi, a oni zatvoreni. Traži se da Rijeka vrati jednu galiju koju je zaplijenila zauzvrat za oslobođenje šajete, kao i da Pauluccio može slobodno kupiti stotinjak *passauolanti*, to jest vrstu vatrenog oružja, po cijeni od jednog zlatnog dukata po komadu; ASAN, ACAN, br. 753, *Commissioni agli ambasciatori e Lettere*: Nota capituli et instructioni facemo à voi spectabile ciptadino ser Nicolo Drappieri nostro ambasciatore al capitan di Fiume, f. 5-6'.

³⁶ Margetić, Rijeka u drugoj polovici XIV. st., str. 12.

Gospodarska prekretnica druge polovice XV. stoljeća

Promatrano iz gospodarskog motrišta, Rijeka se u kasnomu srednjem vijeku nalazi na jednoj od bitnih prekretnica prouzročenih promjenama u njezinu zaleđu. Naime, od druge polovice XV. stoljeća agrarni dio unutrašnjosti zemlje (hrvatsko zaleđe i slovenska Kranjska) doživljava gospodarski preustroj. Zahvaljujući većem prometu novca u sklopu feudalnih nameta³⁷ i razvoju kreditne djelatnosti, seoska područja više se usmjeruju prema obrtničkoj i manufakturnoj proizvodnji, pogotovo izradi jednostavnog sukna (pamučnog sukna, raše), a dodatno se uključuju i u tržište. Takav se obrtnički razvoj seoskih područja izravno odražava na Rijeku kao naselje. Potiče razvoj luke i proširenje njezine trgovačke mreže.³⁸

U tom kontekstu brodogradnja postaje jedna od vodećih gospodarskih smjernica gradića. Brojni obrtnici, specijalizirani za izradu drva (drvodjeljci) ili željeza (kovači), doseljavaju se duž rijeke Rječine. Zapošljavaju ih kalafati u brojnim malim brodogradilištima za izradu karaka, marcilijana, galijica i drugih laganih brodova. U samoj luci i ispred vrata grada prijevoznici i mornari nude svoje usluge za prijevoz robe.³⁹ Te gospodarske smjernice podržavaju i lokalne vlasti jer u tome vide način povećanja općinskih prihoda uplaćivanjem daća za prodaju.⁴⁰

Naime, sve do 1444. godine svako je kućanstvo moralo platiti namet od jedne marke (oko 8 libara) na godinu. S obzirom na sveukupno slabe prihode (oko 100 maraka), grof Rampert Walsee odriče se tog svoga feudalnog prava. Zapravo, s gospodarskim rastom povećavaju se prihodi od tranzitne trgovine.⁴¹ S jedne strane, za svaku robu dovezenu kopnenim putem trgovac mora platiti gradu daću u vrijednosti četrdesetine proizvoda (to jest 2,5%) i daću za korištenje ceste.⁴² S druge strane, za svaku robu koja se uvozi ili izvozi morskim putem, trgovci moraju platiti dva dukata. Štoviše, iste te 1444. godine grof Walsee utemeljuje sajam Svetog Ivana Krstitelja 24. lipnja, tako da je od 21. do 27. lipnja svake godine Rijeka zona slobodne trgovine. Osim pri prometu ulja, željeza i kože, trgovci tijekom tog razdoblja ne plaćaju nikakvu carinu za sve vrste robe.⁴³

Potpomognuta ekonomskom logikom gradskih i teritorijalnih vlasti, riječka je luka postala važno tranzitno središte za robu koja dolazi iz zaleđa i otprema se prema dalmatinskim gradovima (od Šibenika do Kotora) na istoku, i prema talijanskim lu-

³⁷ Kmetovi i seljaci su trebali davati dio svojih prihoda u novcu, uz desetinu žita, vina i grla mlade stoke; Munić, Rijeka i njena luka, str. 39.

³⁸ Ana Kastelić, Trgovina s platnom, raševinom in barvili (terraghetto, terrarosso) na Reki v letih 1527 do 1631, *Jadranski zbornik*, sv. VI, Rijeka-Pula 1966., str. 393-403.

³⁹ Munić, Rijeka i njena luka, str. 39.

⁴⁰ Kastelić, Trgovina s platnom, str. 394.

⁴¹ Margetić, Rijeka u drugoj polovici, str. 18.

⁴² Kastelić, Trgovina s platnom, str. 395.

⁴³ Margetić, Rijeka u drugoj polovici, str. 19.

kama (od Ancone do Brindisija) na zapadu. Uz to, u trenucima kad se Trst suočava s različitim poteškoćama, Rijeka će ubuduće postati druga najvažnija luka Habsburške Monarhije.⁴⁴ Već sredinom XV. stoljeća uočava se prisutnost poslovnih ljudi različitog podrijetla (Zadar,⁴⁵ Istra, Ljubljana, Dubrovnik, Zagreb, Split, Venecija, Njemačka, Austrija, Mađarska i Francuska).⁴⁶

Početak XVI. stoljeća pod znakom je vojnih pohoda (Maksimilijan protiv Mlečana 1508.-1516.⁴⁷ te Ferdinand I. protiv Turaka). Stoga tranzitna trgovina Rijeke doseže najnižu razinu u dvadesetim godinama XVI. stoljeća. Štoviše, 1520. Ferdinand naređuje da se trgovački promet, koji je običavao ići na Rijeku, zbog turske opasnosti preusmjeruje na Trst.⁴⁸ Ipak, trgovina se ubrzo oporavlja te prihodi od četrdesetnice rastu s 868 dukata 1521. godine na 1526. dukata 1523. godine.⁴⁹ Među razlozima novog uzleta mogli bismo navesti činjenicu da sami vlastodršci potpomažu privredni život Rijeke, poput slučaja kad 1538. godine habsburški visoki časnik, Jeronim Zara iz Furlanije, naručuje 7343 vesla za galije na trošak javne kase.⁵⁰

S ispravom cara Ferdinanda godine 1530. grad stječe svoj prvi statut, kojim se uređuju odnosi između stanovnika i njihovih gospodara, Habsburgovaca.⁵¹ Dobivanje statuta 1530. na svoj način također svjedoči o osnaženu položaju Rijeke. Brojni dekreti se tiču nadzora na tržištu, obrtničkih cehova te utega i mjera. U slijedu gospodarskog rasta grada ti dekreti osvjetljavaju brigu o kvaliteti i poštenju poslovanja, kao o potrebi ozakonjenja djelatnosti koje se razvijaju.⁵²

Gospodarski i društveni rast tog razdoblja ogleda se i u činjenici da su riječki poduzetnici prisutni i u drugim gradovima. Primjerice, početkom XVI. stoljeća izvjestan Antun Draškonić iz Rijeke prisutan je u Zadru. Kao opunomoćenik Matije Girkovića, također iz Rijeke, Antun prima od svog sunarodnjaka Franja Akšića, stanovnika Zadra, 379 libara i jedan solid za najam ljekarne u Zadru, procijenjene na ukupnu vrijednost od 3702 libre i jedan solid, u koju je Matija uložio svoj kapital.⁵³

⁴⁴ Kastelić, *Trgovina s platnom*, str. 394.

⁴⁵ Posebice se misli na uglednoga zadarskog trgovca Grgura Mrganića te različite zadarske obrtnike, osobito kalafate i drvodjeljce; Antoljak, *Veze*, str. 13-14.

⁴⁶ Munić, *Venecijanci u Rijeci*, str. 50.

⁴⁷ Godine 1508. Venecija osvaja grad, ali ne zadugo. Već sljedeće godine car Maksimilijan ju vraća pod svoju vlast. Za odmazdu, Mlečani pljačkaju i pale grad. Mir je sklopljen 1512.; Munić, *Rijeka i njena luka*, str. 40.

⁴⁸ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, 88; Kastelić, *Trgovina s platnom*, str. 397.

⁴⁹ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 113.

⁵⁰ Ljubić, *Commissiones II*, dok. XIX, str. 146.

⁵¹ Herkov, *Statut grada Rijeke*. O važnosti statuta za razvoj riječke trgovine i luke vidi: Hlača, *Riječka luka kroz pravne*, str. 201.

⁵² Vidi Herkov, *Statut grada Rijeke*, posebice cijelo poglavlje koje se tiče trgovine i obrtništva, str. 109-114.

⁵³ Državni Arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Spisi zadarskih bilježnika (dalje: SZB), Johannes de Morea, b. I, fasc. I/4, f. 155.

Valja napomenuti da dosad prikazani rast Rijeke u razdoblju od XIV. do XVI. stoljeća nije bio kratkotrajna i prolazna pojava. Puno priznanje doživjet će zapravo 1719., kad car Karlo VI. proglašava Rijeku slobodnom lukom.⁵⁴

3. Ostala središta Kvarnera i Hrvatskog primorja

Naselja Bakar i Bakarac, kao i prethodno spomenuti otoci regije, također su bili sastavni čimbenici gore prikazanih tokova razmjene. U XVI. stoljeću Bakar je bio središte primorskih posjeda Zrinski, u kojemu je stolovao provizor.⁵⁵ Međutim, njihovu je gospodarsku važnost historiografija, kako smo vidjeli, manje proučavala, pogotovo za srednjovjekovno razdoblje. U ovom radu, kako bismo dali potpunu sliku, osvrnut ćemo se i na ta središta putem analize dozvola za izvoz i uvoz robe (tzv. *contralittere*) iz Šibenika u XV. stoljeću⁵⁶ te Splita u XVI. stoljeću.⁵⁷

Otok Rab

Već od ranoga srednjeg vijeka otok Rab je proširio svoju vlast na okolne otoke te je rapska općina dosegla cjelokupnu površinu od 110,7 km², uključivši uza sam Rab (93,0 km²) otoke i hridi Grgur, Goli otok i Dolinu.⁵⁸ Trgovačka razmjena sa susjednim jadranskim središtima postupno se razvija. O tome nam govore brojni trgovački ugovori koje je rapska komuna sklapala s istočnojadranskim lukama, od kojih je jedan od prvih onaj sa Zadrom iz 1190. godine,⁵⁹ a potom oni zaključeni sa Senjom, Pulum, Labinom i Šibenikom u prvom desetljeću XIII. st. te s Venecijom, Krkom i Osorom u četrdesetim godinama istog stoljeća poradi zaštite trgovine od gusara. Godine 1307. Rabu je potvrđen njegov status važnoga trgovačkog središta i posredničke luke, kad mu ban Pavao Šubić dodjeljuje pravo na slobodnu trgovinu i potvrđuje sve posjede Rabljana na području njegove vladavine.⁶⁰ Međutim, osim u razdoblju od 1358. do 1409., kad je Rab pod vlašću ugarsko-hrvatskoga kralja, Venecija je upravljala otokom od 1115. sve do 1797. godine. Zahvaljujući prirodnim osobitostima, otok vladajućim gospodarima osigurava redovite i unosne prihode i stratešku točku na plovnoj liniji.⁶¹

⁵⁴ Hlača, Riječka luka, str. 202.

⁵⁵ Nataša Štefanec, *Heretik njegova veličanstva*, Zagreb 2001., str. 146.

⁵⁶ Josip Kolanović (ur.), *Spisi kancelarije šibenskog kneza Fatina de cha de Pesaro 1441-1443*, Šibenik 1989., V. Izvozne i uvozne robne dozvole (kontralittere), str. 67-106; VII. Izvozne i uvozne robne dozvole (drugi dio), str. 152-178.

⁵⁷ DAZd, Splitski Arhiv (dalje SP), kutija 36, B. 48, F. I (1503-1504); kut. 41, B. 52, F. 4 (1511); kut 49, B. 60, F. 6/II (1515-1517); kut 59, B. 66, F. 7/IV (1523-1526); kut. str. 67, B. 74, F. 7/IV (1528-1530); kut 96, B. 103, F. 17 (1557-1560); kut. 116, B. 122, F. 6 (1580-1583).

⁵⁸ Lucijan Kos, Pomorstvo Raba – Nekad i danas, *Rapski zbornik*, str. 251 (251-267).

⁵⁹ Isto, str. 254.

⁶⁰ Neven Budak, Neki elementi demografsko-ekonomskog razvoja i prostorne organizacije otoka Raba od XI. do kraja XIII. stoljeća, *Rapski zbornik*, str. 197 (193-198).

⁶¹ Margetić, Strčić, *Statut rapske komune*, str. 14.

Naime, Rab ima raširenu stočarsku djelatnost, uključujući proizvodnju prerađevina. Poduzetnici s ostalih otoka dolaze se opskrbiti, osobito rapskom vunom, koja se u izvorima zaziva *lana insulana*. Cijena jednog dekalatra (4,77 kg) vune kreće se između 48 solida (tj. 2,4 libre) i 3 libre po dekalatru.⁶² O razvijenosti stočarstva dodatno nam svjedoči nekoliko ugovora iz druge polovice XV. stoljeća. Primjerice, 31. srpnja 1470. Nikola Zoić iz Novalje sklapa s Petrom Simonićem iz Karlobaga, ali i građaninom Raba, ugovor o uzgoju 70 koza, koje je Petar kupio po cijeni od 600 libara i 6 solida. Nikola ulaže isključivo svoj rad, a dobit će se dijeliti popola. Petar očekuje isplatu u obliku vune i sira, a ako bi neka životinja uginula, Nikola mu mora isplatiti polovicu njezine vrijednosti. Rok trajanja tog društva prekida se kad sami odluče.⁶³ U travnju 1472. Andrija Bode prodaje majstoru Pavlu iz Ravenne, stanovniku Raba, 16 koza koje se nalaze na ispaši na rtu Lun te istodobno uzima na daljnju ispašu drugih 16 koza. Andrija se obvezuje životinje uzgajati zajedno sa svojim stadom, a primio je uplatu od 22 libre i 8 solida. Vjerojatno, budući da se čitava transakcija obavlja u doba striženja, Andrija svu vunu onih prvih 16 ovaca zadržava za sebe. U lipnju iste godine svećenik Nikola Bode prodaje Šimunu Segojeviću iz Karlobaga 54 koze i 13 ovaca, po cijeni od 40 solida za kozu i 25 solida po ovci, a ta je svota isplaćena 15. lipnja 1473. Također u lipnju 1472., Mateo Skafić prodaje Antunu de la Braza pok. Mihaela, stanovniku Raba, 123 koze koje se nalaze u Novalji i u mjestu zvanom *Fruo*, za 41 zlatni dukat. Prema ugovoru od 23. kolovoza 1473. vidi se da se uzgajaju i svinje, budući da Paskal pok. Paskala iz Krka kupuje od Matea Skafića 218 kg svinjskog mesa po cijeni od 10 libara centenarij. Četiri godine kasnije, 6. svibnja 1477., Ivan pok. Nisoja prima od Androsija Doka 477 kg svinjskog mesa za 100 libara.⁶⁴ Osim vune i stoke, u ostale stočarske prerađevine spadaju i koža i raša.⁶⁵

⁶² Dana 7. XII. 1461. Antun de la Braza, građanin Raba, kupio je od Stjepana Gauzigne 40 modija vina po cijeni od 31 solida modij i 57,24 kg vune. Dana 31. XII. 1463. picokara Lucija iz Krka kupuje od Baptista Slovinje 52,47 kg vune za 33 libre. Dana 21. I. 1466. Pavle Ciko treba uplatiti Antunu Zinganu iz Pule 77 libara za kupljenu vunu. Dana 26. VII. 1466. Salbol pok. Kristofora Salbola i Krešo pok. Martina Leona primili su od Baptista Slovinje gotovo 210 kg otočne vune po cijeni od 3 libre po dekalatru, te 22 modija vina po cijeni od 3 libre po modiju. Prema ugovoru od 23. VIII. 1473. Paskal pok. Paskala iz Krka, a trenutno stanovnik Osora, treba uplatiti 361 libru i 4 solida za 143 kg vune s otoka po cijeni od 30 libara za centenarij. Uplata se može obaviti u Veneciji, Rijeci ili Anconi. Godinu dana kasnije, 10. VI. 1474., isti Paskal prodaje Rabljaninu Mati Skafiću 2385 kg otočne bijele vune po cijeni od 80 libara po milijariju. Dana 26. VII. 1474. majstor brijač Damjan primio je od Filipa Beltramija iz Bergama, koji trenutačno živi u Rovinju, 2580,57 kg domaće vune, koju se obvezuje isplatiti u Veneciji. Puljanin Antun Zingano prima 18. II. 1477. od Nikole Miklauša iz Raba 108 zlatnih dukata za vunu koju je preprodao (ali količina nije navedena); DAZd, Spisi rapskih bilježnika (dalje: SRB), Andrea Faieta, kut. 1, fasc. V, f. 8', 45'; fasc. VI, f. 39'; 50; fasc. IX, f. 13, 37, 40'; fasc. X, f. 67'.

⁶³ DAZd, SRB, Andrea Faieta, kut. 1, fasc. VIII, f. 4.

⁶⁴ Isto, f. 24-25; fasc. IX, f. 13; fasc. X, f. 76.

⁶⁵ U siječnju 1460. majstor Petar Clum kupuje za 111 libara i 12 solida 18 obrađenih koža. Istodobno, Ivan pok. Žudeja kupuje od Grgura Andrije i njegova rođaka Petra 34 prepravljene kože za 100 libara (isto, fasc. IV, f. 18', 19). Tri godina kasnije, isti Petar Clum treba dati mesaru Androsiju Doki

Rab ima prostrane šume iz kojih se drvo eksploatira i njime se trguje, more mu obiluje ribama, a na nekim područjima otoka su se, uz gore navedeno, eksploatirali boksit⁶⁶ i sol, ali o tome nemamo detaljnijih podataka.⁶⁷ Kao važno središte proizvodnje drva, otok je među ostalim pokriven i hrastovom šumom, tj. izvorom kvalitetnog drva za brodogradnju pa Venecija nastoji nadzirati eksploataciju. Godine 1409. Venecija čak preuzima vlasništvo nad rapskim šumama i određuje način iskorištavanja pašnjaka, ali su potom, od 1414., šume i pašnjaci donekle vraćeni Rabljanima, utoliko što ih Venecija predaje općini uz plaćanje 3000 lira na godinu u obliku najma.⁶⁸ Ipak, Venecija i nadalje određuje pravila za korištenje i zaštitu šuma.⁶⁹ Najprikladnije vrste hrasta za brodogradnju su bile crnika i medunac. Prilikom izvoza

30 libara za 60 ovnovih koža (fasc. V, f. 40'). U siječnju 1465., mlinar Grubiša pok. Franje de Cernota zadužen je platiti Pavlu zetu Žudeja iz Raba 8 libara za neku količinu raše i to polovicu vrijednosti u mesu, a ostatak u novcu (fasc. VI, f. 13'). Dana 3. svibnja 1469. Anja, žena Ivana Verze, treba platiti Ivanu Gricu i njegovoj supruzi 55 libara i 13 solida za 129 lakata bijele raše (fasc. VII, f. 20), dok sljedeće godine jedna druga Anja, bivša služavka Petra Matejeva, prima od njega za ostatak svoje plaće 50 lakata raše da bi od nje mogla sebi sašiti 5 plašteva (*gonelle*), tri košulje (*chamissie*) i dva rupca (*tobalie seu fazoli*; fasc. VIII, f. 3). U ugovoru od 11. svibnja 1474. postoji zanimljiva pojedinost. Antun Skampi treba platiti Ivanu Zimalarchu iz Venecije 155 libara i 17 solida za vunu i rašu koju Ivan drži u svojoj trgovini. No, kao jamstvo, a uza suglasnost svoje žene Katarine i djece Mateja i Bernardina, Ivanu predaje ne samo polovicu vinograda u slučaju izostanka uplate nego za jamstvo daje i jednu kuću koja pripada Katarininu mirazu (fasc. IX, f. 35). U kolovozu 1474. karlobaški mesar Vito Bozanić prodaje Antunu Zinganu iz Pule ovnujske kože, od kojih je dio bio obrađen u Rabu, a dio u Karlobagu (fasc. IX, f. 42'). Tri godine kasnije Franjo Skročić prima od Baptiste Slovinje 77 lakata bijele raše za ukupnu svotu od 246 libara i 6 solida, po cijeni od 40 libara za sto komada (fasc. X, f. 13').

- ⁶⁶ Lokaliteti na sjeverozapadnom dijelu otoka Raba sadržavaju više nalazišta boksita i jedan kamenolom ukrasnoga kamena. Vidljiva nalazišta boksita, čak i bez površinskih otkopa, nalaze se također u centralnom dijelu Raba (kod Kampora) te na otocima Grgur i Dolina; *Tumač osnovne geološke karte, SFRJ, List Rab (L 333-114)*, Savezni geološki zavod, Beograd 1966., 29. Za ove podatke najljepše se zahvaljujem voditeljici Zbirke anorganske prirode – Zbirka minerala Koraljki Klepač iz Prirodoslovnog muzeja u Rijeci.
- ⁶⁷ Margetić, Strčić, *Statut Rapske komune*, str. 15. Naime, čini se da su Rabljani sol prvenstveno izvlačili putem svojim posjeda i prava na eksploataciju na zapadnom dijelu otoka Paga (novaljska općina), barem tijekom XII. i početkom XIII. stoljeća, ali ni za to razdoblje nemamo podataka o protoku trgovine; Nikola Čolak, *Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli do pada Paga pod mletačku vlast 1409.*, *Pomorski zbornik*, sv. I, Zadar 1963., str. 484-485 (477-515).
- ⁶⁸ Đuro Rauš – Slavko Matić, *Gospodarenje i namjena rapskih šuma u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, *Rapski zbornik*, str. 101 (99-110).
- ⁶⁹ Tako na primjer znamo da za godinu 1441. zakup za iskorištavanje šuma iznosi oko 484 dukata, a godine 1442. vlasti uočavaju opasnost devastacija šuma zbog koza te donose potrebne mjere. Krajem XV. i početkom XVI. stoljeća Venecija donosi niz propisa kojima se ozakonjuje eksploatacija rapskih šuma. Godine 1487. također se donosi mjera zaštite šume, kada dužd zabranjuje uporabu svih vapnenaca na kojima se loži drvo. Godinu dana kasnije Senat zabranjuje sječju rapskih šuma, te nanovo 1495., 1532. i 1540., jer su zapravo posade mletačkih ratnih i drugih brodova znale doći krasti drva i stoku na otoku. Međutim, budući da mletačke vojne brodske posade nastavljaju na otoku bez dozvole sjeći stabala, godine 1581. mletački Senat ustanovljuje i globu od 500 libara za svakog prekršitelja. Godine 1551. imenovan je i upravitelj rapskih šuma. O tome vidi opširnije: Rauš – Matić, *Gospodarenje i namjena*, str. 102; Pederin, *Rapske šume*, str. 135.

stabla drvo bi se izvlačilo volovima i konjima sve do obale gdje je čekalo na ukrcaj na brodove.⁷⁰ Ipak, Rabljani nisu samo izvozili drvo nego su razvijali i vlastitu brodogradnju, gradeći marcilijane, fregate i tip plovila izrađenog iz jednog debla zvanog *zoppa*.⁷¹ Na brodogradilištu u Varošu su se po narudžbi gradili brodovi i za lokalno, ali i za međunarodno tržište (talijansko), a rapski brodograditelji imali su i svoju vjersko-strukovnu udrugu tzv. *Scuola di Calafai, Schola Sancte Marie calafatorum*.⁷²

Otoci Krk i Cres

Ekonomski resursi otočnih područja na istočnom Jadranu uglavnom su slični: stočarstvo i agrarni proizvodi, sa zemljištima i pašnjacima koji se daju u zakup, pod upravljanjem lokalnog patricijata i crkvenih ustanova.⁷³

Stanovništvo otoka Krka, kao najvećeg otoka istočnog Jadrana s ukupnom površinom od 409,93 km²,⁷⁴ brojilo je početkom XVI. stoljeća oko 10460 osoba.⁷⁵ S političkog aspekta, u XIII. stoljeću je Krk mijenjao vlast, prelazeći 1243. pod izravnu upravu Venecije, a potom se vrativši u vlasništvo Krčkih knezova putem pregovora između Venecije i knezova Bartola, Škinele i njegovih sinova, te sinova Vida III., koji se okončavaju 1260. godine.⁷⁶ Nakon tri stoljeća vladavine, Krčki knezovi, tada već poznatiji pod imenom Frankapani, gube 1480. godine vlast na otoku zbog mletačkih spleta i nespretnosti posljednjega krčkog kneza, Ivana.⁷⁷ Privredni temelji otoka su vinogradarstvo, stočarstvo i ribarski proizvodi.⁷⁸ Godine 1553. rashodi i prihod gradske komore su približno uravnoteženi – što je u drugim mletačkim gradovima rijetkost zbog vojnih troškova – u iznosu od 3450 dukata godišnjeg prihoda i 3339 dukata rashoda.⁷⁹

O Cresu, čija je površina 404,33 km²,⁸⁰ dosad je vrlo malo objavljeno, pogotovo o gospodarskoj tematici, te se neki dojmovi mogu prvenstveno steći na temelju njego-

⁷⁰ Raus – Matić, *Gospodarenje i namjena*, str. 100.

⁷¹ Margetić – Strčić, *Statut Rapske komune*, 15. *Zaupo, zopulo, zoppolo, zopulus, zopulum, zolla* su sve nazivi za čamce promjenljive veličine koji mogu doseći nosivost do 8 osoba, a koji su prvobitno služili za ribolov i prijevoz lokalnog otočnog stanovništva; Kos, *Pomorstvo Raba*, str. 253.

⁷² Kos, *Pomorstvo Raba*, 256; Pederin, *Rapska trgovina*, str. 170.

⁷³ O tome vidi detaljnije na temelju primjera zadarskog otočja: Borislav Grgin, *Osnovna obilježja društvenog razvoja zadarskog otočja u razvijenom srednjem vijeku*, *Radovi Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu*, sv. 29, Zagreb (1996.), str. 40-52.

⁷⁴ Kalmeta, *Geografski položaj*, str. 24.

⁷⁵ Klaić, *Knezovi Frankapani*, str. 151.

⁷⁶ Margetić – Strčić, *Krčki (Vrbanski) statut*, str. 16, 18.

⁷⁷ Klaić, *Knezovi Frankapani*, str. 146-149.

⁷⁸ Margetić – Strčić, *Krčki (Vrbanski) statut*, str. 35. Margetić, *Osnove obveznog prava*, str. 122-123.

⁷⁹ Šime Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae* II, MSHSM 8, Zagreb 1877., dok. XXXVII: *Itinerario di Giovanni Battista Giustiniano*, str. 269.

⁸⁰ Kalmeta, *Geografski položaj*, str. 24.

va Statuta, koji potječe iz 1440. godine.⁸¹ Samo vrijeme nastanka Statuta govori o činjenici da je mjesto počelo s organiziranim komunalnim životom tek u prvoj polovici XV. stoljeća, čime bi se opravdavalo prelazak s običajnog prava na pismeno pravo. Zbog njegova strateškog položaja, mletačka vlada drži na otoku, u vrijeme poleta trgovine u Kvarnerskom zaljevu, lađu zaduženu za suzbijanje krijumčarenja, a o tome znamo jer su 1479. godine Riječani napali i zarobili tu lađu.⁸²

Analizom Statuta i usporedbom sa statutima sličnih prostora (Krk, Vinodol, Rab i Rijeka) može se zaključiti koje su glavne gospodarske osnovice toga središta. Naime, poglavlja koja se tiču ekonomije pokazuju da joj je glavni temelj stočarstvo. Utvrđena su pravila čuvanja uzgojene stoke i raspodjela stečenih plodova, priplod, striža vune i proizvodnja sira. Primjerice, na Cresu, ovčar treba svaki dan pomusti dvadeset ovaca i od dobivenog mlijeka napraviti sir.⁸³ Nadalje, u svom izvještaju iz 1525. godine mletački sindici Leonardo Venier i Hieronimo Contaren napominju da je otok Cres "prikladan samo za pašnjake za životinje",⁸⁴ a 1553. godine Giovanni Battista Giustiniano još određenije izjavljuje da na otoku ima 120000 ovca i koza te brojna stoka krupnog zuba. Uzgoj životinja sitnog zuba donosi proizvodnju vune, odnosno raše, u količini od 150000 lakata na godinu, tj. približno 102000 metara. Od svega toga se pobiru državni prihodi u iznosu od 628 dukata, a tridesetina donosi 70 dukata na godinu.⁸⁵ Osim o stočarstvu, o drugim djelatnostima (prijevoz robe na otoku i izvan otoka, ribarstvo, vinogradarstvo⁸⁶ i sl.), nažalost, gotovo da i nema tragova, iako bi po svakoj logici morale postojati i druge djelatnosti gospodarskog života.

Zemljopisni kompleks Kvarnera uživa dakle brojne gospodarske adute: privilegirani položaj na razmeđu više država, sirovinama bogato zaleđe, suvremene tehnike razmjenjivanja i samostalnost u poslovanju (izuzev u slučaju otoka pod mletačkom vlašću). Međutim, politička zbivanja koja su pogodila sudionike gospodarskog djelovanja i njihove poslovne partnere, u bitnoj mjeri su utjecala na razvoj i orijentaciju trgovine tih središta.

II. RITMOVI TRGOVINE

Trgovačka razmjena podložna je političkim prilikama (ratovi, sklapanje ugovora među vladarima) i promjenama na tržištu (trgovački ugovori, rast ili pad cijena, po-

⁸¹ Sljedeći podaci su preuzeti iz: Margetić, *Osnove obaveznog*, str. 73.

⁸² Antoljak, *Veze*, str. 9.

⁸³ Isto, str. 122-123.

⁸⁴ Ljubić, *Commissiones* II, dok. I: *Relatio nobilium virorum Leonardi Venerio et Hieronymi Contareno, syndicorum ad partes Dalmatie*. Presentata 27 octobris 1525, str. 9.

⁸⁵ Isto, dok. XXXVII: *Itinerario ...*, str. 269.

⁸⁶ Ipak, što se tiče proizvodnje vina, Giustiniani napominje da je ona jedva zadovoljavajuća; na ist. mj.

java konkurentnih središta, osnutak sajмова, gusarstvo). U dva promatrana stoljeća istočna je jadranska obala bila žarište i ratova i netrpeljivosti velesila koje vladaju na tom prostoru i pojave sustavnijega gusarstva, što su sve bili čimbenici koji su naizmjenice ili usporavali ili potpomagali tijekom trgovačkog prometa. Prostor Kvarnera zanimljiv je upravo zbog slojevitosti političkih odnosa na njemu te ćemo nastojati, na temelju dostupnih izvora, promatrati intenzitet trgovačke razmjene primorskih i kvarnerskih središta s njihovim redovitim partnerima iz ranijeg razdoblja, uz pokušaj obrazloženja zbog čega je došlo do promjena u protoku robe.

1. Kretanje gospodarske razmjene u kontekstu političkih zbivanja

Krajem XIII. stoljeća, kad potpada pod vlast Krčkih knezova, Senj doživljava gospodarski rast, odnosno svoje "zlatno doba".⁸⁷ Za Rijeku, historiografija navodi da postaje prometno-trgovačko središte u XV. stoljeću.⁸⁸ Za Bakar ili otoke gotovo i nema istraživanja njihova gospodarstva. Međutim, već navedene *contralittere* omogućuju nam dobar uvid u pomorski promet između dalmatinskih gradova i kvarnerskih i obalnih središta.

Tablica 1. Broj putovanja na relaciji Kvarner – Šibenik u XV. stoljeću

Godina	Uvoz	Izvoz	Ukupno
1441. (XI. – XII.)	14 ^{a)}	1	15
1442.	50 ^{b)}	26	76
1443. (IX. – XII.)	28 ^{c)}	23	51

a) 43% Rijeka i Senj; b) 36% Rijeka, 20% Senj, 16% Rijeka i Senj; c) 43% Rijeka, 18% Bakar

U slučaju Šibenika podaci su najbolji za 1442. godinu, jer sadržavaju sva razdoblja kad šibenski poduzetnici kreću za kvarnerska odredištima (tablica 1.). Naime, za godinu 1441. nedostaju podaci za vrijeme proljetnih i jesenskih sajмова, a za godinu 1443. nedostaju sajmovi u travnju (o sajmovima vidi dalje). U prometu šibenske komune, gradovi i luke kvarnerskog prostora zauzimaju drugo mjesto po važnosti uvoza i izvoza. Od sveukupno 552 putovanja za koje je odredište označeno, na Veneciju otpada 42% šibenskog izvoza, potom slijedi Kvarner s 25%, a na treće mjesto dolaze područja središnje i južne Italije (Marke i Abruzzo) s 19%.

Za Split druge polovice XV. stoljeća Kvarner je treće izvozno odredište nakon Venecije i Apulije. Udio za 1475. godinu iznosio je 8,66%, za 1476. 14,84%, za 1481.

⁸⁷ Strčić, Senj, str. 8-9.

⁸⁸ Munić, Venecijanci u Rijeci, str. 47.

⁸⁸ Tomislav Raukar, *Il porto di Spalato e le relazioni commerciali nell'Adriatico del tardo Medio Evo, Congressi sulle relazioni tra le due sponde adriatiche*, br. 3, Roma 1983., str. 117-128 (120).

8,29% s postupnim rastom sve do 1484. godine na 15,73% i vrhuncem u 1488. godine i s 26,15%, a na samom kraju stoljeća udio je primorskih središta opao na 8% odnosno 8,68% u 1497. odnosno 1499. godini.⁸⁹ U XVI. stoljeću najintenzivniji se promet između Splita i razmatranih gradova zbiva tijekom prve polovice stoljeća (tablica 2.).

Tablica 2. Broj putovanja na relaciji Kvarner- Split u XVI. stoljeću

Godina	Uvoz	Izvoz	Ukupno
1503.-1504.	10 ^{a)}	6	16
1511.	54 ^{b)}	–	54
1515. (III. – XII.)	27 ^{c)}	8	35
1516.	23 ^{d)}	–	23
1517. (I. – XI.)	19 ^{e)}	–	19
1528. (IX. – XII.)	–	–	–
1529.	8 ^{f)}	2	10
1530. (I. – VIII.)	4 ^{g)}	–	–
1557. (VII. – XII.)	–	–	–
1558.	5 ^{h)}	–	5
1559.	4 ⁱ⁾	–	4
1581.	1 ^{j)}	–	1
1582.	2 ^{k)}	–	2
1583 (I. - V.)	2 ^{l)}	–	2
1594. (VI. – XII.)	2 ^{m)}	–	2
1595.	–	–	–
1596.	1 ⁿ⁾	1	2
1597.* (I. – V.)	5 ^{o)}	–	5

a) 70% Senj; b) 50% Bakar i Senj; c) 37% Krk, Rab, Bakar i 33 % Senj; d) 39% Senj; e) 58% Senj; f) Krk 1 put, Krk i Rijeka 2 putovanja, Senj i Rijeka 4 putovanja; g) Rijeka 3 putovanja, Rijeka i Krk 1 put; h) Rab 80%, Rijeka 20%; i) Rijeka 2 putovanja, Senj 1 put, Rab 1 put; j) Krk 100%; k) Rijeka 100%; l) Rijeka 100%; m) Rijeka 100%, n) Rijeka 100% za izvoz i uvoz; o) Rijeka 80 %, Krk 20%.

Tijekom razdoblja 1503.-1504., udio tržišta Hrvatskog primorja čini tek 8% cjelokupnoga pomorskog prometa iz Splita sa šesnaest putovanja prema tim središtima u dvije godine. Ovaj nizak postotak poklapa se s netom završenim tursko-mletačkim ratom 1502. godine. Potom se udio razmjene povećava u mirnim razdobljima, kao što je bio slučaj 1511. kad promet raste do 21%, što znači da to područje dolazi na drugo mjesto po važnosti, nakon Venecije. S pedeset i četiri izjave o putovanjima tijekom te godine, dobivamo prosjek od po jednog odlaska iz Splita za

⁸⁹ Tomislav Raukar, *Il porto di Spalato e le relazioni commerciali nell'Adriatico del tardo Medio Evo, Congressi sulle relazioni tra le due sponde adriatiche*, br. 3, Roma 1983., str. 117-128 (120).

kvarnerska i primorska mjesta svaki tjedan (iako su putovanja gotovo isključivo povezana s razdobljima sajмова, o čemu će biti riječ poslije). Već u razdoblju 1515.-1517., taj se promet ponovno smješta na treće mjesto (17%), nakon onog s Republikom svetog Marka i lukama Napuljskoga kraljevstva, kako je bilo i u prethodnom stoljeću. Politička i vojna zbivanja nakon 1526. izravno se odražavaju na tranzitnu trgovinu između dalmatinskih luka i Kvarnera. Postupno se prijevoz iz Dalmacije za to odredište smanjuje.

S jedne strane, nakon vojnog poraza ugarsko-hrvatske vojske kod Mohácsa, početkom 1527., hrvatska je vlastela priznala vlast Habsburgovaca, te poradi toga Beč izravno upravlja hrvatskim lukama. Postupno, austrijske vlasti pojačavaju obrambeni sustav protiv Osmanlija. Trgovačka središta kvarnerskog područja time gube svoju gospodarsku važnost kako bi postala prvenstveno vojne obrambene utvrde.

S druge strane, padom Klisa 1537. Senj zaposjedaju izbjeglice iz unutrašnjosti Dalmatinske zagore, povećavajući u gradu broj uskoka.⁹⁰ Posljedično, lokalno trgovačko i obrtničko senjsko pučanstvo, jamac trgovačke živahnosti grada, bježi iz grada. Naime, 1520. godine Senj broji između 2500 i 3000 stanovnika; godine 1538. njihov se broj smanjuje na 1000, među kojima je i 160 muškarca vojne posade.⁹¹ I Rijeka se sve češće povezuje s imenom gusara. Dotični gusari dolaze u njezino brodogradilište kako bi se opskrbili lakim brodicama jednostavnim za manevriranje.

Takva promjena uloge odmah se odražava na dotadašnju tranzitnu trgovinu između dalmatinskih luka i Kvarnera. Putovanja iz Splita prema tim odredištima postupno se smanjuju, te su se u osamdesetim godinama XVI. st. od pet putovanja četiri odnosila na Rijeku, a jedan na Krk. Poradi toga se opseg prevezene robe smanjuje.

Iako su pošteđeni vojnih prijetnji, čak i otoke pogađa opće opadanje trgovine. Gospodarski gledano, bili su povezani s prometom luka na kopnu (primjerice, Krk je dosta ovisio o razmjeni vina za drvo iz Senja). Uskoci su prisvojili cjelokupni pomorski prostor Kvarnerskoga kanala. Na taj način onemogućivali su trgovačku plovidbu bilo kojem stranom poduzetniku ili lokalnom trgovcu.

Posljednji faktor opadanja trgovine je uspostava novih carinskih nameta na cjelokupnom prostoru zaleđa. Time su cijene proizvoda povećane⁹² i više nisu konkurentne. Zbog pogoršanja političke situacije na tom dijelu Jadrana, s obzirom na to da Sveto Rimsko Carstvo sve više otvoreno osporava prvenstvo Venecije u "njezinu Zaljevu" te pojačava obrambene vojne linije svojih posjeda protiv Turaka i ohra-

⁹⁰ O Uskocima postoji opsežna bibliografija pa ću ovdje istaći samo dva rada. O onodobnom svjedočanstvu tih događaja vidi klasično djelo M. Minuccija *Historia degli Uscochi*, Venezia 1602.; za dosad najsvjetliji rad o Uskocima, Catherine W. Bracewell *The Uskoks of Senj : Piracy, Banditry and Holy War in the XVI Century Adriatic*, London 1992. (*Senjski uskoci - piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, Zagreb 1997.). Knjiga sadržava iscrpan popis literature na koji se ovdje upućuje.

⁹¹ Pavičić, Senj, str. 338.

⁹² Munić, Rijeka i njena luka, str. 41.

bruje djelatnosti plaćenih gusara (*corsarii*) u Senju, opseg tog prometa se smanjuje. Stoga, politički sukobi i gospodarski interesi, koji suprotstavljaju austrijsku krunu Veneciji, znatno djelotvornije utječu na gospodarske tokove razmjene nego sve moguće prethodne mletačke zabrane iz XV. i s početka XVI. stoljeća.

Ipak, takva se opća razmatranja treba znatno nijansirati. Za početak, gotovo se ništa ne zna o opsegu i prirodi robe koja se prevozi kopnenim i riječnim putem, iako su sami putovi dobro poznati, a njihova gusta mreža upućuje da su bili izrazito važni.⁹³ Štoviše, pri kraju XVI. stoljeća prijevoz koji se tradicionalno obavljao morskim putem sve je više na udaru konkurencije kopnenih veza. Dubrovnik se, primjerice, povlači u svoj promet prema balkanskim zemljama, čiji glavni artikli (kože i vuna) dolaze putem kopna. Na takvu promjenu prakse prijevoznitva u dobroj mjeri utječe gusarstvo, jer cijena morskog prijevoza raste zbog nadoplate osiguranja koje nameće splet događaja.⁹⁴ Primjerice, u veljači 1575. galijun ankonskog prijevoznika Gaspara di Battista presreću blizu Zadra uskoci dok je namjeravao putovati do Neretve. Oteli su robni teret u vrijednosti većoj od preko 1000 dukata, a nekolicinu židovskih trgovaca koje je prevezio odveli su u Senj i Rijeku u zatočeništvo. Odjek tog zločina bio je velik. Papinski namjesnik u Anconi, Cristoforo Boncompagno, traži od nuncija u Veneciji, Giovannija B. Castagna da se obrati guvernerima Senja i Rijeke te austrijskom nadvojvodi Karlu, kako bi se našlo rješenje za nadoknadu. Događaj ima i lošu posljedicu za cjelokupnu trgovinu istočnim Jadranom jer može prouzročiti prekid tranzita s Levantom, budući da se istočnjačka poduzetnička populacija ne želi više upuštati u trgovinu na tom prostoru.⁹⁵ Štoviše, u veljači 1576. Carigrad prijeti da će poslati naoružanu mornaricu u Mletački zaljev da bi blokirala cijelo područje oko Rijeke protiv uskoka.⁹⁶

S obzirom na to da istodobno očitavamo oživljeni karavanski promet na Balkanskom poluotoku, nije isključeno da se jednako takvo oživljavanje zbivalo i duž ruba istočne jadranske obale. Za takvu tvrdnju nemamo dovoljno elementa, jedino možemo pretpostaviti postojanje važnoga kopnenog prometa između dalmatinskih središta te kvarnerskih i primorskih luka, budući da je potražnja za sirovinama ostala i nadalje jednaka kao i u prethodnom stoljeću.

⁹³ Riječnim putem, preko Rječine i Kupe, prijevoznici mogu dospjeti do mjestanca Dubovac (blizu budućega carskoga grada Karlovca, na raskrižju rijeka Kupe, Mrežnice i Korane), te odande do utvrde Siska kraj koje protječe Sava. Od Rijeke su moguća i dva kopnena puta. Prvi put vodi prema sjeverozapadu do Zagreba (potom do Ugarske ili Slavonije). Drugi put, usmjeren prema istoku, prodire u Liku da bi dospio do Bosne ili se spustio na jug prema Dalmaciji. Treći put povezuje Rijeku sa Senjom, a otuda do Karlobaga te gradove dalmatinske obale; Munić, Venecijanci u Rijeci, str. 50.

⁹⁴ Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Pariz 1966., sv. I, str. 262-264.

⁹⁵ Karlo Horvat, *Monumenta historiam Uscochorum illustrantia*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, sv. 32, Zagreb 1910., str. 9-10.

⁹⁶ Isto, str. 14.

Sami primjeri koje pružaju dalmatinske *contralittere* nisu dovoljni da bi se moglo zaključiti kako je došlo do drastičnog prekida prometa za kvarnerske i primorske luke. Podaci ankonskih carinskih knjiga iz XVI. stoljeća prikazuju zapravo da kopnena i otočna središta primorskoga i kvarnerskog prostora i nadalje živo posluju vlastitim sirovinama i uvoze potrebne namirnice. Za 1551. godinu je u četiri ljetna mjeseca, od svibnja do kolovoza, zabilježeno trinaest putovanja iz Rijeke, Senja, Osora i Krka prema Anconi i natrag.⁹⁷ Za godinu 1562. zabilježeno je devet putovanja za izvoz i trinaest za uvoz talijanske robe, dakle ukupno dvadeset dva putovanja.⁹⁸ Sljedeće godine promet ostaje stabilan i obuhvaća proljetne mjesece ožujak i travanj. U samo tri mjeseca brojimo dvadeset putovanja, a taj se promet poklapa s razdobljem dobave dvopeka (baškoti).⁹⁹

2. Kretanje gospodarske razmjene u kontekstu sajmova

Životnost senjske trgovine očituje se u organizaciji dvaju godišnjih sajmova. Prvi, sv. Jurja (*nundinis sancti Georgii*), zbiva se sredinom travnja (obično od 21. do 27.), a drugi početkom listopada pod nazivom *fiera de la Biancha*.¹⁰⁰ Poput Senja, i grad Bakar organizira dva godišnja sajma. Prvi, svete Margarete (*nundinis Sancte Margarite*), održava se između 10. i 16. srpnja, a drugi krajem rujna i početkom listopada.¹⁰¹ Ne postoji sustavno istraživanje razvoja Bakra, no čini se da je on od kraja XVI. do kraja XVII. st., ozbiljna konkurencija Rijeci; nakon tog razdoblja Nizozemci gospodarski prodiru u tu regiju i dostatno su klijentela za obje luke.¹⁰² Zabilježen je još jedan sajam sv. Margarete, i to na Rabu, na koji su stanovnici Karlobaga i Obrovca dovozili sir, smolu, bravce, pšenicu i brašno, a opskrbili se ponajprije solju.¹⁰³

S podjelom slobodština 27. svibnja 1444. od strane Ramperta od Walseea, pokrenut je i riječki sajam sv. Ivana Krstitelja, na 24. lipnja.¹⁰⁴ Zahvaljujući tom dokumen-

⁹⁷ ASAN, *Cartolario de doana tenuto per Iulio Lioni della essi finito antimo adosto, da di 21 maggio 1551 sino à ultimo agosto*, ACAN br. 126; f. 2, 4, 41', 42, 46', 47', 64', 65, 74, 83, 86, 94'-95, 97-97'.

⁹⁸ ASAN, *Il quarto 1562*, ACAN br. 1573, f. 24', 38, 77, 99', 115', 128, 141', 153', 160; f. 37', 65', 75, 84, 101, 119, 121', 126', 128, 128', 139, 140', 141'.

⁹⁹ ASAN, *Il quarto da prima marzo 1563*, ACAN br. 1574, f. 1', 3, 7, 7', 8, 8', 11', 12, 12', 15, 16', 24, 28, 37, 39, 50'.

¹⁰⁰ Sajmovi su obično trajali tjedan dana, pa je to vjerojatno bio slučaj i s tim sajmovima. Spominju ih šibenske i splitske *contralittere*. *Contralittere* za sajam sv. Jurja izdaju se u razdoblju od 11. do 18. travnja, a za *fieru* između 2. i 5. listopada.

¹⁰¹ Iste *contralittere* navode ove sajmove. Podaci za sajam sv. Margarete spominju se od 5. do 11. srpnja.

¹⁰² Munić, Rijeka i njena luka, str. 41.

¹⁰³ Hrabak, Regionalna, str. 59.

¹⁰⁴ Hrabak navodi da je Rijeka imala još pet sajmova: oko Božića (pet dana prije i petnaest poslije), Korizme (osam dana prije i dva dana poslije početka), Uskrsa (osam dana prije i osam poslije), za Sv. Vida (osam dana prije i posle) i od 15. «oktobra» (!) – zapravo rujna do sv. Franje (4. listopada)

tu, imamo najbolju predodžbu o zbivanjima tih sajmenih dana. Dakle, tri dana prije blagdana sveca, na taj dan i tri dana nakon njega, sva uvezena roba je oslobođena plaćanje carine. Ipak postoji obveza plaćanja carine za ulje, željezo i sirove kože – što ju ujedno roba kojom grad najčešće i posluje: uvozi ulje, a tranzitnom trgovinom ponovno izvozi željezo i kože dovezene iz unutrašnjosti. Ušteda za vrijeme sajмова nije mala, s obzirom na to da za ostale dane u godini stranci i došljaci moraju platiti carinu i mitnicu za svu robu u visini od 2 dukata za izvoz i 2 dukata za prekomorski uvoz.¹⁰⁵ Začudo, iako u teoriji imamo najviše podataka za riječki sajam, u praksi, splitske *contralitaerre* niti u jednoj prijavi na carini ne spominju riječki sajam, dok se bakarski i senjski često navode (šibenske *contralitaerre* starije su od ustanove sajma te je jasno da nije spomenut). Tako se jedino može zaključiti da su, barem za splitsko tržište, Senj i Bakar bili jača trgovačka središta od Rijeke. Što se tiče Zadra, tek neizravno saznajemo da 1456. mletačka vlada dopušta Zadranima kupnju na sajmovima u Senju, Bakru, a i u Rijeci, poradi nabave uobičajenih proizvoda, tj. prerađenog i neprerađenog željeza i drva, te voska, kože, sedla s opremom za konje, lan i njegove prerađevine.¹⁰⁶

Na primjerima talijanskih sajmova može se očitovati važnost razdoblja sajmišta. Naime, sajmovi talijanskih gradova pospješuju razvoj odnosa između središta dviju obala. Najjače su veze uspostavljene između 1430-ih godina i posljednje četvrtine XVI. stoljeća. Prema podacima koje daju šibenske *contraliterre*, sajmovi u Riminiju i Recanatiju obuhvaćaju glavninu razmjene Šibenika sa zapadnom jadranskom obalom u XV. stoljeću (40% za godine 1441. do 1443.). Tijekom razdoblja 1426.-1433. Dubrovnik je posebice aktivan na gradskim sajmovima Pesara, Riminija, Fana i Fermija, pogotovo u izvozu voska.¹⁰⁷

U XVI. stoljeću novi sajam u Italiji zauzima važno mjesto: Lanciano. Grad se nalazi u prometnoj osi Trajanove ceste te povezuje Pescaru s Larinom, prelazeći Brindisi, Anconu, Bolognu, Modenu, Parmu i Piacenzu. Na istoku grad ima vezu s lukama Trst, Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Dubrovnik te s Valonom u Albaniji. Njegovi su sajmovi u svibnju i kolovozu, a prvenstveno su namijenjeni strancima. Naime, u vrijeme sajma svaki poduzetnik uživa posebne povlastice. Primjerice, zabranjeno je nekoga kazniti mjesec dana prije i poslije trajanja sajma. Grad je dao sagraditi zasebne *logge*, tj. svojevrsne štandove za tu priliku, te ih unajmljuje udruženim trgovci-

(Regionalna, str. 59-60). Tu, međutim, nije riječ o sajmovima nego o blagdanima u vrijeme kojih se nije smjelo raditi niti voditi parnice; Herkov, Statut Rijeke: O glavnim praznicima određenim za potrebu ljudsku, str. 154.

¹⁰⁵ Margetić, Rijeka u drugoj, str. 19-20, bilj. 22.

¹⁰⁶ Antoljak, Veze, str. 9.

¹⁰⁷ Josip Kolanović, Il commercio tra Marche e Dalmazia nel trecento e quattrocento, *Civiltà contadina et civiltà marinara nella Marca meridionale e nei rapporti fra le due sponde dell'Adriatico*, Atti del 7° seminario di Stuti per personali direttivo e docente della scuola, Cupra Marittima 1995., str. 288-291, 294 (283-303).

ma. Njegovo je tržište samo po sebi vrlo privlačno. Nudi mirodije, žito, poljoprivredne proizvode (vino, maslinovo ulje), platno (vuna, svila i kudjelja), stočarske proizvode (koža), papir i knjige, staklo, građevno drvo, oružje, sirovine (metali) te stoku, meso, robove, a čak i umjetnička djela.¹⁰⁸ Vrijednost takve razmjene je velika. Primjerice, u listopadu 1512. jedan je brod krenuo sa sajma u Lancianu prema Senju. Međutim, postao je žrtvom ferarskih gusara u blizini Pule. Vrijednost prevožene robe, koja se sastojala od svilenog sukna, okvirno je procijenjena na 10000 dukata.¹⁰⁹

U takvu sajmišnu kontekstu nalazimo najviše tragova razmjene između splitske luke s Bakrom i Senjom. Za Šibenik u godinama 1441.-1442. to nije slučaj, jer od 116 predviđenih putovanja (što za izvoz, što za uvoz), samo 30% prijevoza zbiva se u vrijeme bakarskog i senjskoga sajma. Jedan od razloga je što riječka luka obuhvaća većinu prometa sa Šibenikom, a taj grad tada još nema sajma. U Splitu je, naprotiv, vidljiv nagli porast odlazaka iz Splita za Kvarner u razdobljima i danima oko sajmov. Tijekom 1503. do 1504. godine putovanja iz Splita do Primorja odvijala su se u 93% primjera u travnju, srpnju i na jesen, tj. za vrijeme bakarskih i senjskih sajmova, a predviđeno je i da se dio robe nosi u Rijeku. Za 1511. godinu trgovina je također intenzivnija za vrijeme sajmova kad oni privlače više od 54% cjelokupnog prometa između Splita i središta Kvarnera i Hrvatskog primorja, a u 1515.-1517. godini 73% cjelokupnog prometa, jer se, osim uobičajenih odredišta kao što su Bakar, Senj i Rijeka, tada pojavljuju pojedina putovanja usmjerena prvenstveno prema otocima Krku i Rabu, Osoru ili prema Karlobagu. Unatoč sporadičnim zabranama kojima Mletačka Republika ometa promet drva i željeza u dvadesetim i tridesetim godinama XV. stoljeća, on je između Primorja i Dalmacije neprekidan, jer ionako knezovi dalmatinskih komuna ne mogu zabraniti opskrbu sirovinama u doba oskudice.

Da je opseg poslovanja kvarnerskih sajmova nadilazio jadranski prostor, pokazuje činjenica da su i Turci dolazili na senjski sajam poradi opskrbe veslima, koristeći se pri tome ponekad i grčkim karavelama.¹¹⁰

III. TRGOVAČKI PROMET KVARNERA I PRIMORJA

Gotovo sve komunalne zajednice na istočnoj jadranskoj obali, zbog položaja na razmeđi putova s kopna i prometnih pravaca s mora, služe kao tranzitna tržišta. Makar to ovisi o vrsti namirnica, samo dio od uvezenog u neku luku u konačnici je namijenjen lokalnoj potrošnji; veći dio robe prosljeđuje se dalje. Svaka luka, ovisno o robi, uspostavlja i razgranatu trgovačku mrežu s ciljanim partnerima. No, cijelo to područje

¹⁰⁸ Corrado Marciani, *Lettere de change aux foires de Lanciano au XVIe siècle*, Paris 1962., str. 2-8.

¹⁰⁹ Corrado Marciani, *Le relazioni tra l'Adriatico orientale e l'Abruzzo nei secoli XV, XVI e XVII*, *Archivio storico italiano*, vol. 123, Firenze 1965., str. 22 (14-47).

¹¹⁰ Hrabak, *Regionalna*, str. 66.

je tretirano gotovo kao jedna gospodarska cjelina, ako je suditi prema dalmatinskim i ankonskim izvorima: u većem broju slučajeva napominje se da je cilj brodskog prijevoza neke robe "Senj, Rijeka, Bakar ili ostala bliska mjesta", što uključuje i otoke.

Teško je u tim okolnostima procijeniti koja roba i uolikoj mjeri opskrbljuje izravno naznačeno odredište, a koji dio ostaje samo privremeno u nekoj komuni da bi se potom prevezio dalje. Stoga će se ovdje, ne ulazeći dalje u tu problematiku, ocrtati glavne karakteristike uvoza i izvoza različitih proizvoda, kao dvije zasebne kategorije.

1. Uvozna roba

Jedna od glavnih briga svake komunalne vlasti je redovita opskrba grada prehrambenim namirnicama. Tako stočarski i poljoprivredni proizvodi zauzimaju prvo mjesto na ljestvici uvezene robe. Slijede sirovine vezane za obrte kožarstva i tekstila: stočne kože i krzna od divljači te fina sukna.¹¹¹

Stočarski proizvodi

Središta Kvarnera dopunjuju svoju proizvodnju uvozom različitih potrepština iz Dalmacije. Dok se uočava rast broja putovanja, istodobno se povećava i opseg dobe koja se uvozi. Kvarnerska i primorska središta uglavnom uvoze proizvode koji stižu iz dalmatinskog zaleđa. Ponajprije je riječ o životinjskim kožama i krznu raznih vrsta, među kojima prednjače janjeće i ovčje kože, a od 1442. Rijeka smije uvoziti i janjce s dalmatinskih otoka.¹¹²

a) Kože

Promet kožom je dosta živahan, no, kao i uvijek, teško je procijeniti njegov količinski opseg. Kvarner se opskrbljuje dijelom iz svog zaleđa, dijelom iz Trsta i srednje Italije te iz Dalmacije. Cijene kože često variraju, u redu veličina od 5,5 do 7 dukata za jednu balu (otprilike 140 libara težine), a za 1524. imamo podatak da je u Rijeci 1000 libara volovske kože stajalo 50 dukata.¹¹³ To su, ipak, sporadični podatci, a nešto ih sustavnije nalazimo u šibenskim i splitskim kontraliterama.

U prvoj polovici XV. stoljeća Šibenik izvozi u Kvarner 55 komada kože (*pelle*); 7720 komada, 4 smotka i jednu vreću janjeće kože (*agneline*), 143 komada krzna kunića (*co-*

¹¹¹ Zanimljivo je napomenuti da je Hrvatsko primorje, iako glede prehrambenih proizvoda prvenstveno uvozno područje, ipak sudjelovalo i u izvozu ribe. Primorci izvoze u Anconu nešto tunjevine, kao npr. u srpnju 1551., kad Grgur iz Krka iskrcava 4 bačve tunjevine u Anconi za svoj račun te 2,5 bačve za račun Girolama iz Monte Santa u Markama (ASAN, *Cartolario de doana*, f. 86). Ipak, za središta Kvarnera zabilježeno je razmjerno malo podataka o trgovini ribom: u XV. stoljeću uvozi se svega 3 posoljene tune i 3 bačvice posoljene ribe iz Šibenika, a iz Splita 8 bačva srdela u godinama 1503.-1504., 8 *miara* ribe u 1511. godini, te 27 bačva srdele i jedna bačva posoljenih riba za godine 1515.-1517.

¹¹² Antoljak, *Veze*, str. 8.

¹¹³ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 174-175.

nine), 182 komada vjeveričjega krzna (*schillatus*), jedno risovo krzno (*gatti*), 13 komada vučjega krzna (*ludre*) i tri vučje kože za podstavu. Od sirove vune (*lana*) uvozi se samo 1300 libara (oko 470 kg), a od prerađene vune samo 8 grubih vunenih pokrivača (*schia-vine*).¹¹⁴ Krajem XV. stoljeća (1475.-1484.) iz Splita je ukupno u Senj uvezeno 5495 koža, a u Bakar 70 smotaka.¹¹⁵ Valja ipak napomenuti da suprotno tome, zadarski postolari dobivaju 1439. dozvolu za uvoz kože u količini dostatnoj za jednogodišnji rad, upravo iz Senja i Rijeke.¹¹⁶ To, dakle, upućuje da je ta dobava kože dopunski izvor uz druge izvore. Početkom XVI. stoljeća količine su veće, pa su se postupno smanjile, a u godinama 1580.-1583. ti se proizvodi uopće više ne pojavljuju.¹¹⁷ Splitsko tržište nudi također prerađene stočarske proizvode koji služe za odjevne predmete, poput vune, zatim grube vunene pokrivače i *rašu* (*rassa*). U devet promatranih godina XV. stoljeća uvezeno je 234 smotka raše u Senj, 2 smotka u Bakar i 1.230 lakata (835,17 metra) te 7 komada u Rijeku.¹¹⁸ U XVI. stoljeću količine su ponovno veće.¹¹⁹

b) Sir

Među prehrambeno-stočarskim proizvodima, sir zauzima glavno mjesto i u XV. i u XVI. stoljeću. U prvoj polovici XV. stoljeća (1441.-1443.) iz Šibenika se uvozi 714 komada i blizu 22 tone sira (21788 kg), dok su krajem stoljeća (1474.-1475.) količine, s 5,2 tone iz Splita za Senj, puno skromnije.¹²⁰ No, već za godine 1515.-1517. uvozi se gotovo 36 tona sira iz Splita, a potom se količine smanjuju.¹²¹

¹¹⁴ Podatci za Šibenik u daljnjem tekstu su sumarno povučeni iz Kolanović, *Spisi*, str. 67-106 i 152-178.

¹¹⁵ Raukar, *Il porto di Spalato*, str. 124.

¹¹⁶ Antoljak, *Veze*, str. 7-8.

¹¹⁷ Za godine 1503.-1504. tako 11,5 svežanja janjeće kože (*agneline*), 45 komada i 2 svežnja ovčje kože (*montonine*), 9 komada vučjega krzna (*ludre*), 3 komada risova krzna (*gatti*) i 16 komada vjeveričjega krzna (*curii*). Za godinu 1511.: 4297 komada, 1 svežnjić, 32 bačvice i 2 vreće janjeće kože, 47 komada kunina krzna (*marturina*), 43 komada vučjeg krzna, 306 komada vjeveričinog krzna i 314 komada i 2 paketa kordovana (*cordovanni*). Za godine 1515.-1517.: 50 komada i 3 svežnja runa (*tosoni*), 1381 komada, 86,5 svežanja i 1 bačvica janjeće kože, 327 komada i 3 svežnja govedske kože (*bechine*), 162 komada kunina krzna, 203 komada i 1 svežanj ovčje kože, 10 komada svinjske kože (*porcine*), 740 komada, 2 svežnja i 2 *colli* kuničjeg krzna, 40 komada kozje kože (*caprine*), 105 komada vučjega krzna, 63 komada lisičjega krzna (*folpe*), 2411 komada, 36,5 svežanja kordovana. Za godine 1528.-1530.: 3000 komada i 3 svežnjića janjeće kože, 325 komada i 3 svežnja ovčje kože, 250 komada govedske kože i 11 svežnjeva ovnove kože (*castroni*). Za godine 1557.-1560.: 2 *colli* i 4,5 *miara* janjeće kože, 34 komada lisičjega krzna iz Makarske i 68 komada juneće kože (*manzi*).

¹¹⁸ Raukar, *Il porto di Spalato*, str. 124.

¹¹⁹ Za godine 1503.-1504. i više od 33 smotka raše. Za godinu 1511.: 12 komada i 1 svežanj skjavine te 4447 lakata (oko 3021 metar), 84 komada i 60 smotaka raše. Za godine 1515.-1517.: 3 komada, 187 smotaka, 7 kaveza, 2 vreće, 1 *collo* i 1 svežnjić raše, 40 komada i 11 svežanja skjavine i 1200 libara (oko 363 kg), 6 svežanja, 100 svežnjića i 10 vreća vuna. Za godine 1528.-1530.: 2 kaveza i 2 smotka raše i 1 vreća vune. Za godine 1557.-1560.: 9 smotaka raše, 8 vreća vune i 41 komad skjavina.

¹²⁰ Raukar, *Il porto di Spalato*, str. 124.

¹²¹ Za 1511. godine: 20 *cauretīm* sira i u rinfuzi. Za 1515.-1517.: više od 7230 komada, 1 *ligazo*, 1 *ligazeto*, 1 vreća sira. Za 1528.-1530. izvezeno je 256 komada i 1 mijeh sira, zajedno s više komada usoljenoga

Uz to, uočavamo uvoz voska za izradu svijeća te uvoz meda u skromnim i neredovitim pošiljkama. U XV. stoljeću to je samo 1731 kilogram voska i niti jedna pošiljka meda iz Splita,¹²² dok se u promatranom razdoblju prve polovice istog stoljeća iz Šibenika izvozi 589 litara meda.¹²³ U XVI. stoljeću količine iz Splita još su skromnije.¹²⁴

Poljoprivredni proizvodi

Žitarice, tj. pšenica, ječam te prerađeni proizvodi poput baškota, posebice namijenjeni za opskrbu garnizona, spadaju pod nadziranu trgovinu od strane vlade te su istodobno jedan od čestih predmeta krijumčarenja. O tome su zato izvori šturi, ali se ipak uspijeva steći opći dojam.

a) Žitarice

Žito čini glavnu robu koju primorska i kvarnerska središta uvoze morskim putem iz Italije (Ancona, Fermo, Rimini, Ravenna, Brindisi, Senigallia i ostala mjesta Marki, Apulije i Abruzza), uz sporadičnu opskrbu iz Levanta. Naime, prema šibenskim kontraliterama, prevezeno je 120 mletačkih stara (9997 litara) pšenice u Primorje, od kojih 90 stara iz Levanta. Uz to, otok Cres uvozi 100 stara žita iz Šibenika. No, takve su količine skromne, ako se računa da grad Rijeka na godinu potroši oko 30000 stara žita.¹²⁵ Unatoč tome, ponekad je zabilježeno da ta središta izvoze žito, kao što je slučaj s Rijekom 1441.¹²⁶ Zapravo je teško pratiti u detalje promet žita, jer opskrba žitom zahtijeva svakodnevnu prilagodbu dobavljača, ovisno o urodu, vremenskim prilikama, privremenim zabranama izvoza za osiguravanje vlastite prehrane pučanstva i slično. Takvu trgovinu obilježava nedostatak postojanja specijaliziranih trgovaca te činjenica da svi sudionici u prometu žitarica nekad uvoze, a nekad izvoze robu.

Unatoč tome, neke glavne tendencije upućuju da su pojedini krajevi više izvoznici nego uvoznici. Tako je talijanska pokrajina Marke jedan od vodećih izvoznika žitarica za sjeverni dio istočnog Jadrana. Izvori svjedoče o ulozi Ancone kao tranzitne luke za opskrbu žitaricama. U svibnju 1448., Ankonac Geronimo Simon de Ferectis je u svoje i ime svojih ortaka ukrcao 98,5 salma žita na marcilianu Puljanina Filipa de

svinjskog mesa. Za 1557.-1560.: 605 libara i 80 komada sira. Godine 1580.-1583. svih 700 libara (334 kg) sira izvozi se na Krk.

¹²² Raukar, *Il porto di Spalato*, str. 124.

¹²³ Prema izvorima, 8 stara (koja vrijede jedan mijer (*utro*), 4 mijera i 9 modija. Šibenski star za tekućine ima 3,3 litara a modij 53,65 litara; Kolanović, *Spisi*, str. 520.

¹²⁴ Jedan od glavnih problema pri proučavanju prometa je raznolikost korištenih mjera i utega. U slučaju voska to se očituje ovako: godine 1503.-1504. uvezeno je 3 *ligazi* voska, dok su za godine 1515.-1517. uvezeni 12 *ligazi*, 1 *ligazeto*, 10 *pani* (to jest izrađen u obliku maloga kruha), 1 komad težak 9 libara, 7 *forme* i 1 *collo*. Što se tiče meda, samo se za godinu 1511. uvozi 5 mijehova.

¹²⁵ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 166.

¹²⁶ Isto, str. 171.

Grachalija te predao prevezenu robu pred sucem Morom u Rijeci. Dvije godine kasnije vodi se rasprava jer žito još nije plaćeno te se tek 1453. godine ugovor poništava.¹²⁷ Tijekom siječnja 1513. senjska se kapetanica Anna Zachy obraća ankonskom dužnosniku, patriciju Antoniju Ferettiju, poradi spora oko žita. Naime, kapetan izlaže da je zbog ratnih sukoba s Osmanlijama nastupila velika oskudica žita, a da je u srpnju 1512. Ankonac Antonio Molinelli privremeno pohranio žito u skladištu Ivana Fornarića. Antonio je tada tražio cijenu od 1057 libara i 10 solida za to žito, što senjska vlada nije bila u mogućnosti plaćati, ali je zbog oskudice, opustošenja susjednih prostora i zbog potrebe opskrbe vojnih utvrda, dotično žito "nestalo". Molinelli tuži upravitelje grada, dok kapetanica nudi da se potrošeno žito kompenzira drvom s njihova tržišta.¹²⁸ O načinu kako je taj slučaj razriješen nemamo traga. No, slučaj dobro oslikava sadržaj razmjene između Marke i Senja: one opskrbljuju Senj žitom, a on Marke drvom.

Ancona se pokazuje istodobno kao veliki izvoznik baškota (*biscotto*) – o tome svjedoče carinski zapisi iz 1562. i 1563. godine. U pet mjeseci, od travnja do kolovoza 1562., uvezeno je iz Ancone 161 skudo baškota i 2 some vrsta žita zvanog *tritello*.¹²⁹ U tim razmjena sudjeluju jedan Senjanin (Šimun), dva Riječanina (Toma i Antun), tri Krčanina (Barić, Nikola Ivanov i Bernardin), dva s Osoranina (Dominik i Juraj), tri Rabljanina (Franjo, Ivica i Grgur) i dva Crešanina (Damjan i Petar). U godini 1563. Ancona je izvezla 86 skuda baškota – 44 za Cres, 24 za Rijeku, 8 za Krk, 7 za Osor i 3 za Rab te još 1250 soma žita za Cres. Većina uvoza zbivala se u ožujku; samo je jedan prijevoz bio u lipnju i jedan u srpnju. Prijevoznici su Nikola, Martin, Grgur i Franjo iz Cresa, Nikola i Franjo iz Osora, Šime, Juraj, Luka, Andrej, Matija, Tadija i Petar iz Rijeke, Franjo i Antun iz Krka te Jeronim iz Raba.¹³⁰

Jedini podatak o postojanju posebne žitnice (*fontegho*) u tom razdoblju bilježimo na Rabu. Opskrba žitom povezuje otok s različitim odredištima: Patrasom u Grčkoj, Herceg-Novim u Crnoj Gori, Istrom i Markama,¹³¹ no količine treba još treba dodatno istraživati.

b) Ulje

Talijansko je tržište, posebice jugoistočni dio poluotoka, glavni opskrbljivač maslinovim uljem za cijele istočnojadranske obale. Ipak, povremeno i dalmatinske luke izvoze viškove svoje proizvodnje ili njihovi trgovci preprodaju suvišne zalihe ulja ovisno o urodu. Tako je jednom duždedom naredbom iz srpnja 1423. dopušteno Zadranima da u Senj i Rijeku odvoze ulje (uza sir i vino) koje potječe iz gradske

¹²⁷ ASAN, *Antonius Johannis*, B. I, F. VII, f. 74.

¹²⁸ ASAN, *Nappi di Ancona*, cartacei 12 et perg. 28, br. 1-40: Paket *Mappi*, br. 3, 21-30, f. 13'-14.

¹²⁹ ASAN, *Il quarto 1562 ...*, f. 37', 65', 75, 84, 101, 121', 126', 128, 128', 139, 140', 141'.

¹³⁰ ASAN, *Il quarto da prima marzo...*, f. 1', 3, 7, 7', 8, 8', 11', 12, 12', 15, 16', 25', 28, 39, 42.

¹³¹ Pederin, *Rapska trgovina*, str. 164.

okolice ili iz zaleđa.¹³² Što se tiče Šibenika, tijekom razdoblja 1441.-1443., u Kvarner se izvozi 5000 libara, 521 modij, 2 mijeha i 4 bačve ulja,¹³³ što ukupno čini više od tri tone i 28000 litara ulja. Iz Splita se 1511. godine na Kvarner izvozi jedan *caratello* ulja; godine 1515.-1517. uvezlo se dvije *botte*, dva *caratellia* i tri *cavi cerchiadi* ulja, a 1528.-1530. dvije bačve ulja.

Kvarner se također opskrbljuje i kopnenim putem iz unutrašnjosti, a u tom prometu aktivno sudjeluju trgovci iz Ljubljane: u samo jednom ugovoru iz 1449. godine, kupljeno je 33 miliarija ulja po cijeni od 35 dukata, a u čitavoj 1527. godini, prema riječkim carinskim knjigama, gotovo 112 miliarija ulja.¹³⁴

Veće količine ulja uvoze se iz Italije, kao što se uočava na temelju samo nekolicine bilježničkih isprava iz Ancone. U srpnju 1452. Ankonac Dionisio Giovanni Marcuti obvezuje se Firentincu Baptistu Lodovicu i njegovim ortacima iz Ancone da će prevesti tijekom rujna ili listopada u Rijeku 25 tisuća libara ulja, po riječkoj mjeri, i to dobrog, svijetle i fine žute boje (*boni, clari, gialli et boni coloris, non viridis neque fetide*), po cijeni od 25 zlatnih dukata za svaki miliarij. Dionisiju je isplaćeno svih 325 zlatnih dukata, a ugovor je poništen, dakle ispunjen, tek u srpnju sljedeće godine.¹³⁵ Nekoliko dana kasnije isti Dionisio daje u Anconi pritoriti Osoranina Lovru Andrijina zbog sumnje o krijumčarenju 2500 libara ulja u vrijednosti od 70 zlatnih dukata, koje je Lovro prevezio u brodu Ankonca Jannina. Ako u roku od šest mjeseci Lovro ne dobije jasnu svjedodžbu od mletačke vlasti da nije bila riječ o krijumčarenju, biti će dužan platiti Dionisiju 66 zlatnih dukata. Kao jamac za Osoranina naveden je Ankonac (*civis et habitator*) hrvatskog podrijetla (*Sclavus*), majstor bačvar Lovro Pavlov. Lovro je oslobođen pod jamstvom te smjesta obavještava svog jamca da će otići u Osor i ondje zahtijevati od svojih dužnika svotu od 1230 libara, kojima će mu vratiti dug za oslobođenja iz zatvora.¹³⁶

c) *Vino*

Promet vinom je slabo razvijen, što je i razumljivo s obzirom na postojanje vlastite proizvodnje na gotovo svim primorskim i kvarnerskim područjima. Za Rab se, primjerice, navodi kako ima dovoljno vina za svoju potrošnju,¹³⁷ dok Krk redovito opskrbljuje Senj svojim zalihama, odnosno sami Senjani uzgajaju vinograde na Krku, kojima si osiguravaju opskrbu vinom.¹³⁸ Osim toga, zbog zaštite domaćeg vina posto-

¹³² Antoljak, *Veze*, str. 6.

¹³³ Laka libra u Šibeniku u XV. stoljeću iznosila je 361,475 g, a modij za ulje između 42,92 do 53,65 litara; Josip Kolanović, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb 1995., str. 307.

¹³⁴ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 159.

¹³⁵ ASAN, *Antonius Johannis*, br. 142, B. II, F. I, f. 282-282'.

¹³⁶ Isto, f. 286-286', 287-287'.

¹³⁷ Ljubić, *Commissiones* II, dok. XXXVII: Itinerario, str. 257.

¹³⁸ ... *li cittadini de Segna accogliessino li lor vini dalle vigne, che hanno sull'isola de Veglia* (Ljubić, *Commissiones* I, dok. VII: Diarii, str. 136).

jale su zabrane ili ograničenja kupnje stranih vina: u Rijeci je bilo dozvoljeno uvoziti dalmatinska vina tek poslije Uskrsa, a iz Marki i Napulja tek od 24. travnja do 19. rujna.¹³⁹ Ponekad su jednako tako odobrene posebne pošiljke vina, kao npr. 1422. kad je senjskom kapetanu dopušteno uvesti 1000 karatela vina iz Zadra. U travnju iste godine Republika dozvoljava zadarskim poduzetnicima slobodni izvoz vina u Senj, ali uz plaćanje dodatne dažbine.¹⁴⁰ Neovisno o tome, dobavljanje iz Dalmacije postupno jenjava. Naime, dok u godinama 1441.-1443. kvarnerska središta uvoze 23177 litara vina i 12232 litre octa iz Šibenika,¹⁴¹ a u godinama 1475.-1484. Rijeka uvozi čak 191,46 hl vina iz Splita,¹⁴² u XVI. stoljeću je takav promet gotovo nestao.¹⁴³

U XV. stoljeću su se talijanski izvoznici vina koji nisu bili mletački podanici koristili mletačkim prijevoznicima i razmjenjivali vino za drvo, makar je takav uvoz, po mišljenju mletačkog senata, štetio prihodima carine.¹⁴⁴ Naime, 17. veljače 1421. mletački dužd potvrđuje predstavnicima Venecije i kapetanima njezinih brodova nagodbu s knezom Nikolom Frankopanom, prema kojoj je dozvoljen prijevoz vina s talijanske obale u Senj. Tako je, primjerice, izvjesni Giovanni Simone iz Fana dobio dozvolu izvesti 150 bačava vina.¹⁴⁵ Jedan bilježnički spis iz Ancone svjedoči o tokovima vinske trgovine unutar jadranskog prostora. U svibnju 1433. Dominico Angeli a Grappis iz Ancone, stanovnik Venecije, iznajmljuje svoj brod s dva jarbola Giovanniju Bectiniju iz Ancone da bi ga vozio do luke Firmo. Ondje se moraju ukrcati vaze i bačve za vino; s njima se plovi dalje do Pesara, gdje se bačve ukupnoga kapaciteta od 32 *vegete* pune vinom. S tim tovarom brod treba, nadalje, izravno otploviti do Senja ili Rijeke ili bilo gdje drugdje u okolici i Dominico mora prodati vino po cijeni od jednoga zlatnog dukata za svakih deset *salma* vina. Sljedeći mjesec ugovor je poništen, dakle i ispunjen.¹⁴⁶

Osim Marki, i Abruzzo je područje opskrbe vinom za Kvarner. Tijekom prvog desetljeća XV. st. Venecija izdaje brojne dozvole za prijevoza tisuća i tisuća bačava vina iz Abruzzo do Senja i Rijeke, a među njima je, primjerice, i slučaj iz godine 1434. kad je dozvoljen izvoz 100 *caratellia* (između 5000 i 6400 litara) iz Ortona do Senja.¹⁴⁷

¹³⁹ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 155.

¹⁴⁰ Hrabak, *Regionalna*, str. 62-63.

¹⁴¹ Kolanović, *Spisi*, *Contralitterae*.

¹⁴² Raukar, *Il porto di Spalato*, str. 124.

¹⁴³ Godinu 1511. se uvozi 3.970 litara. Godine 1557.-1560. se uvozi "opatijsko vino", i to u količini 1.600 litara.

¹⁴⁴ Hrabak, *Regionalna*, str. 62.

¹⁴⁵ Enver Ljubović, Nekoliko dokumenata o trgovačkim i pomorskim vezama Senja i Fana, *Senjski zbornik*, god. 28, Senj 2001., str. 58 (51-63).

¹⁴⁶ ASAN, *Chiarozzo Spampalli*, br. 178, B. II, F. III, f. 19-19'.

¹⁴⁷ Corrado Marciani, Le relazioni tra l'Adriatico orientale e l'Abruzzo nei secoli XV, XVI et XVII, *Archivio storico italiano*, sv. 123, Firenze 1965., str. 25 (14-47).

d) Voće i povrće

Smokve, od kojih su splitske posebno cijenjene, čine među voćem i povrćem glavni uvozni artikl XVI. stoljeću. U razmjeni s kraja XV. stoljeća promet smokava gotovo je zanemariv, sa samo 28 bačava za Senj i 2 mijeha za Bakar iz Splita.¹⁴⁸ Na samom početku stoljeća (1503.-1504.) promet njima je vrlo visok, s više od 70 bačava, ali već u godinama 1528.-1530. jenjava, a podaci o njemu se ne pojavljuju.¹⁴⁹ Iz Šibenika su također količine uvoženih smokava u XV. stoljeću skromne: svega 18 vreća i 154 *quarta*. Zapravo, Kvarner ima vlastiti uzgoj smokava, tako da se od rujna do prosinca 1527. u Rijeci trguje sa 118 tereta smokava, a 1544. se iz Raba izvozi 2000 libara (954 kg) smokava. Cijena 1000 libara se sve do prve polovice XVI. stoljeća kreće oko 10 dukata.¹⁵⁰

O ostalom voću imamo još manje podataka. U XV. stoljeću samo Šibenik izvozi i nešto drugih vrsta voća i povrća: 7 vreća badema, 2000 naranača, 5 bačvica i jedan mijeh maslina i golemu količinu češnjaka (*aglio*) u samo dva putovanja (gotovo 47 tona češnjaka – 130000 libara). Iz Splita su količine za XVI. stoljeće zanemarive.¹⁵¹ Osim toga, godine 1524. zabilježen je uvoz južnog voća (naranče, smokve) i povrća (luk i češnjak) u Bakru, u doba kad se ne održavaju sajmovi.¹⁵²

Sol

Iako je sol jedna od osnovnih namirnica srednjega vijeka, zbog svoje korisnosti za konzerviranje hrane, o trgovini njome na kvarnerskom prostoru nema baš puno podataka. Prvi je mogući razlog tome što promatrani prostor raspolaže vlastitom proizvodnjom soli, barem sudeći prema analizi toponima s prizvukom *saline*, *slana*, *slano* i slično, posebice na Krku, na otočiću Zeči i na Rabu.¹⁵³ Drugi razlog je taj što 1356. godine mletačka vlada naređuje rektorima raznih komuna da moraju popisati proizvedene količine soli iz svojih područja (poradi dozvole za izvoz), a među obaviještenim rektorima nalaze se krčki, creski (i osorski).¹⁵⁴ Sve su to više nagađanja nego konkretni podaci, a i sam promet soli vrlo je slabo dokumentiran; podaci koje se moglo prikupiti zapravo su slučajni nalazi. Tako se, primjerice, godine 1353. u Senj i druga

¹⁴⁸ Raukar, *Il porto di Spalato*, str. 124.

¹⁴⁹ Godine 1503.-1504. uz spomenute se bačve uvozi i više od 4 vreće smokava; godine 1511. spomenuto je 23 vreće, 4 vrećice, 1 mijeh i 15 bačava; godine 1515.-1517. to raste na 145 vreća, 26 bačava, 7 bačvica, 5 mijehova, 1 *caratelo* i sedam spomena uvoza *a refuso*, to jest za maloprodaju. Količine se već u godinama 1528.-1530. znatno smanjuju: 1 mijeh i 1 bačava, i to je posljednji spomen.

¹⁵⁰ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 161.

¹⁵¹ U razdoblju 1515.-1517. uvozi se 3 vreće badema i 3 bačve suhoga grožđa podrijetlom iz Grčke (*uva passa*).

¹⁵² Hrabak, *Regionalna*, str. 60-61.

¹⁵³ Čolak, *Proizvodnja i pomorska trgovina*, str. 478-479, bilj. 2a.

¹⁵⁴ Isto, str. 499.

odredišta s Paga uvozi 3315 modija (oko 1105 hl) soli, u vrijednosti od 40 zlatnih dukata po modiju.¹⁵⁵ Cijena prijevoza godine 1399. za jedan centenarij soli iz Paga u Senj bila je 14 libara, u Bakar i Bakarac 18 libara, a do Rijeke čak 20 libara.¹⁵⁶

Za kasnija razdoblja i opet imamo samo usputne informacije, vezane za visinu plaćanja carinske daće za izvoz paške soli, zvane *tracta*, koja se razlikuje prema odredištima. Tako 1423. godine *tracta* za Rijeku, Krk i Senj iznosi 30 dukata po centenariju soli te time spada među najveće iznose, (za Drijevu, na ušću Neretve, primjerice, iznosi tek 10 dukata). Potom, sve do 1428. godine, carinska je daća smanjena na 20 ili 25 dukata, no i tako to ostaje područje s najvišom carinskom stopom. Godine 1458. kad se cjelokupni izvoz soli morskim putem carini s 10 dukata po centenariju, carina za izvoz soli u srednjovjekovnu Hrvatsku (stoga i za obalni dio Kvarnera) upravo je povećana na 32 dukata, iako se Pažani bune da im zbog konkurencije i krijumčarenja padaju prihodi u trgovini soli.¹⁵⁷ Osim tih podataka o sustavu carinjenja, podaci o stvarnom prometu izrazito su malobrojni te znamo samo da je promet paške soli za Rijeku prema bilježničkim spisima prilično ograničen: 4 centenarija soli (oko 130 kg) u jednom ugovoru iz 1401., a u drugom iz 1402. godine 2100 modija (oko 170 hl) soli.¹⁵⁸

Za XVI. stoljeće postoje naznake da se Rijeka obilato opskrbljuje paškom solju: godine 1527. tijekom od četiri mjeseca (od rujna do kraja prosinca), u Rijeku stiže 2808 mjera¹⁵⁹ soli, a uz to je prijavljeno 115 mjera za izvoz iz Rijeke; 1537. se broj smanjuje na 1050 mjera soli, a tri godine kasnije, opskrba solju morskim putem za Rijeku svodi se na samo 200 mjera, iako se iz grada izvozi 783 mjere. Neovisno o stvarnoj količini uvezene sol, zaključak koji se nameće jest opće opadanje opskrbe solju morem (ponajprije paške soli).¹⁶⁰ Što se tiče Bakra, posljednjih godina istoga stoljeća grad postaje skladište za mletačku sol za ponovni izvoz prema zapadu u unutrašnjost.¹⁶¹ No, ni o tome nisu istraženi podaci o količini, dobavljačima ili pravcima.

Sukno

Uza životinjsku kožu, razne tkanine i tekstilni proizvodi spadaju među najviše uvožene artikle. Iz Šibenika su početkom četrdesetih godina XV. st. količine skromne: 28 smotaka platna raznih vrsta i boja (*telle diversis de diversis coloris*), razne svilene i pozlačene tkanine, ali bez navedenih količina, te 2 komada parheta (*fustaneum*). Iz Splita se tekstilni proizvodi uvoze tijekom čitavoga XVI. stoljeća. Nažalost, količine

¹⁵⁵ Isto, str. 500.

¹⁵⁶ Smičiklas, CD, sv. XVIII, Zagreb 1990., dok. 298, str. 425.

¹⁵⁷ Isto, str. 46-47.

¹⁵⁸ Isto, str. 67, bilj. 298.

¹⁵⁹ Autor rabi termin *kajdan*, a ne stavlja izvorni naziv niti ekvivalent u današnjim mjerama.

¹⁶⁰ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 116.

¹⁶¹ Isto, str. 152.

nisu uvijek navedene, kao što je slučaj za kontralitere iz 1503.-1504., kad je samo označeno da se uvozi platno (*tele*). Za ostale godine podaci su malo precizniji. Godine 1511. uvozi se dva smotka pusta (*feltri*), u godinama 1515.-1517. uvoze se najraznovrsniji proizvodi: 24 komada pusta, 8 komada kostrijeti (*zambeloto*), 12 komada i jedan cavezo karizeja (*carisee*), 2 vreće pamučnoga konca, 6 komada obojenih turskih platna i 2 komada *guarro de panno basso*, 5 vreća sača (*guado*) biljka za bojenje. Za godine 1528.-1530. uvozi se samo jedan komad kvalitetnog sukna (*panni alti*) i 1 vreća lana, dok se godine 1557.-1560. uvozi 9 komada karizeja; godine 1580.-1583. uvozi se 309 komada runa mlađih ovaca (*boldroni*) u Rijeku.¹⁶² Tri godine kasnije, 1586., Rijeka ostvaruje znatnu opskrbu rašom i raznim suknom iz kopnenog zaleđa (702 kg pamučnih tkanina).¹⁶³

Osim iz Dalmacije, Rijeka uvozi raznovrsno sukno iz talijanskih gradova (Fano, Firenza, Venecija, Rimini, Ancona, Pesaro, Ortona, Recanati), pa čak i iz Katalonije (Barcelona),¹⁶⁴ no opseg i količine tek treba istražiti i procijeniti.

Obrtničke rukotvorine

Prerađeni, odnosno obrtnički proizvodi razmjerno su prisutni u prometu koji povezuje Šibenik i Split s proučavanim područje. Tijekom godina 1441.-1443. iz Šibenika se uvoze svega dvije vreće konopa ili užeta (*canapi*) i 20 šatora, odnosno brodska pokrivala (*celege*), materijal koji se može povezati s potrebama brodogradnje. Uz to se uvozi 15 postolja ili stalaka za luč i baklje, 10 baklja, 50 vrčeva (*buchalia*), 2 sanduka sapuna i 50 libara svijeća od loja (*candele sepi*). Iz Splita se 1503.-1504. uvozi 20 pari obuće, a 1515.-1517. 10 pari polučizmica (*stivalli*), 51 par finih lakih cipela (*sandale*), 1 brodsko pokrivalo, 100 "mađarskih" šešira, razna oprema za konje¹⁶⁵ i razni proizvodi s predznakom "turski" (24 remena i 4 vreće, 11 pari obuće, 6 komada obojenih turskih platna). Godine 1528.-1530. uvozi se samo jedna vreća "turskih" remena zvanih "pasize" te 600 metli (*scopa*). Nakon 1530. sve do razdoblja 1580.-1583. nema prometa; zabilježena je samo jedna, iako velika, pošiljka od 3800 *pellerine* za Rijeku (1582.).

Sirovine

Sirovine se također uvoze, poput 230 vedara i dva mala vedra bitumena te više od 29 paleta rabljene mjedi, ali samo u razdoblju 1515.-1517.

¹⁶² Podaci su povučeni iz splitskih kontralitera.

¹⁶³ Kastelić, Trgovina, str. 395.

¹⁶⁴ Munić, Rijeka i njena luka, str. 39.

¹⁶⁵ Radi se o 35 komada uzdi, 5 potkova za konje zvane *crepazia*, 2 deke za konje, 6 štitnika za konje i 2 smotka pokrivala za konje.

2) Izvozna roba

Već u XV. stoljeću Rab održava trgovačke veze s gradovima na talijanskoj obali (Fermo, Fano, Marke općenito, Pulja) i u unutrašnjosti (pogotovo Brescia). Rapski brodovi tamo prevoze terete meda, raše, pa čak i konje. U XVI. stoljeću započinje proizvodnja svile namijenjene opskrbi mletačkog tržišta. Otok također opskrbljuje Zadar i Split stokom, janjećom kožom i vunom tijekom razdoblja oskudice prouzročene osmanskim navalama. Naposljetku, u sedamdesetim godinama XVI. st. brodogradilište otoka ulazi u fazu rasta. Drveni proizvodi, poput vesala, dolaze iz Senja. Zadar, Split, otok Olib i poluotok Nin broje se među njegove klijente.¹⁶⁶

Prethodno smo naglasili bogatstvo čitave regije prirodnim sirovinama, tj. drvom i rudama. Ujedno, one su glavni izvozni predmeti za cijeli Jadran i izvan njega.

Izvoz drva

Već od XIII. stoljeća Senj je glavni opskrbljivač drvom dubrovačkog arsenala (uza sjevernu Albaniju iz koje uvozi sirovo drvo te Monte Gargano iz kojega dolazi tvrdo drvo za brodske trupove).¹⁶⁷ Dubrovnik ima i ulogu posrednika koji višak senjskih drvenih proizvoda distribuirao dalje prema Srbiji.¹⁶⁸ Glavni proizvodi koji se iz Senja uvoze u Dubrovnik su drveni predmeti (daske i grede za brodogradnju, vesla, obruči i dužice za bačve te brodski jarboli).¹⁶⁹ Nabavljeno se drvo mijenjalo za kožu, vunu, svilu, sol i žito (koje se pak iz Senja distribuirao dalje u unutrašnjost zemalja ugarsko-hrvatske krune). Godine 1510., primjerice, vlasnik gripa ukrcava razno drvo za gradnju u Senju i u uvali Ledenica za Dubrovnik. Prijevoz između dviju luka mu je plaćen dvadeset dukata.¹⁷⁰ U listopadu 1511. Marin Nikola unajmljuje *pedotinu*, ukrcava u Senju ili u Ledenicama drvene daske, drva voćaka i jarbole za Dubrovnik. Ovog puta je cijena prijevoza 15 dukata.¹⁷¹

Glavna izvozna roba iz Senja ipak su vesla. Ta sredstva za plovidbu, izrađena u komunalnom brodogradilištu, bila su na dobru glasu. Ovisno o političkim okolnostima, Venecija je zabranjivala ili, naprotiv, davala financijsku potporu uvozu vesala za Republiku.¹⁷²

Drvo za vesla od hrastovine poglavito je dolazio iz okolice Kosinja te iz Kutereva, Krasna, Senjskog bila i Melnice.¹⁷³ U srpnju 1511. Marin Nikola unajmljuje karaku

¹⁶⁶ Pederin, Rapska trgovina, str. 170-172.

¹⁶⁷ Jorjo Tadić, Le port de Raguse et sa flotte au XVIe siècle, *Le navire et l'Economie Maritime du Moyen Age au XVIIIe siècle principalement en Méditerranée*, ur. M. Mollat, Paris 1958., str. 13 (9-20).

¹⁶⁸ Strčić, Senj u XIII. st., str. 13.

¹⁶⁹ Lučić, Veze između Senja, str. 237.

¹⁷⁰ Isto, str. 238

¹⁷¹ Na ist. mj.

¹⁷² Strčić, Senj u XIII. st., str. 13.

¹⁷³ Severinski, Gospodarenje sjeverno-velebitskom šumama, str. 264.

Bračanina Tome Marka da bi se uputio u Senj i u Žrnovnicu. Cilj mu je ukrcati 500 vesala za trireme i te razne vrste drva sve do popune kapaciteta broda. Marin se vraća u Dubrovnik i zadužen je uplatiti 25 dukata Tomi za prijevoz.¹⁷⁴ U kolovozu 1513. cijena prijevoza drva šajetom iz Senja do Dubrovnika također iznosi 25 dukata, ali nisu označeni niti cijena niti količina. U tom istom razdoblju, u drugom desetljeću 16. stoljeća, Dubrovčani uspostavljaju redoviti pomorski promet između luka Hrvatskog primorja i Sicilije. Na taj način izvoze senjsko drvo na Siciliju i na Sardiniju, u zamjenu za vino.¹⁷⁵

Zadrani također ne samo da uvoze senjsko drvo nego ga i izvoze. Prilikom prijave brodoloma 1398. godine, saznajemo da je zadarski brodovlasnik Bartol Filipa de Sloradis, ukrcao drvo u Senju da bi ga preprodao u Fano. Zbog brodoloma, uzrokovanog burom, do iskrcaja nije došlo, no saznajemo da je šteta procijenjena na najmanje 150 dukata, koje Bartol potražuje od kapetana broda, Zadrana Stjepana Ambrozića.¹⁷⁶ Godine 1415. dva udružena zadarska poduzetnika predvidjela su s osnovnim kapitalom od šest libara kupiti smokve i sira u Zadru, produžiti do Nina za kupnju vina te sa svom tom robom otići do riječke luke gdje su je prodali i kupili drvo. Budući da količina drva koju su u Rijeci kupili nije bila dostatna da popuni čitav brodski teret, nadopunili su ga drvom u Senju te se vratili u Zadar.¹⁷⁷ Godine 1424. zadarski trgovac Grgur Magdalenić kreće u Bakar radi dobave drvenih proizvoda te u dva putovanja prebacuje drvene trupce, grede i stotinjak dasaka do gradova Apulije (Bari, Trani, Manfredonija).¹⁷⁸ Godine 1506. Genovežanin Paulo Iustini kreće iz Zadra da bi se opskrbio senjskim drvom. Prema ugovoru ima četrdeset dana kako bi natovario svoju navu, a potom se iz Senja upućuje prema Siciliji, sve do Siracuse i ostalih manjih mjesta. Obvezuje se da se neće zadržavati dulje od dvadesetak dana u ikom od njih. Svota predviđena za prijevoz drva je jedan dukat po jednom dukatu vrijednosti kupljena drva. Utovar stoji po tri dukata na dan za zadržavanja u Senju (dakle otprilike 120 dukata).¹⁷⁹

Dalmatinska opskrba drvom bilježi se barem od XIV. stoljeća, a što se tiče Zadra, dokumenti iz 1415. predviđaju da se drvo uvozi iz Rijeke i Senja,¹⁸⁰ ponajprije Senja.¹⁸¹ Zahvaljujući šibenskim i splitskim kontraliterama moguće je donekle statisti-

¹⁷⁴ Lučić, *Veze između Senja*, str. 237.

¹⁷⁵ Isto, str. 240.

¹⁷⁶ Antonio Krekich, *La Curia Consulum et Maris del commune medioevale zaratino e alcuni suoi atti, Atti e memoria della società dalmata di storia patria*, sv. 1, br. 2, Zara 1926., str. 154-155.

¹⁷⁷ Isto, br. 11, str. 167-169.

¹⁷⁸ Hrabak, *Regionalna*, str. 65. Uvoz drveta u Zadar iz Bakra zabilježen je i prije, 1420., kad je Korčulanina Ivana uhitio rapski knez zbog krijumčarenja drva za Zadar (Ljubić, *Listine VIII*, Zagreb 1876., str. 52).

¹⁷⁹ DAZd, SZB, *Antonius de Zandonatis*, knj. I, B. VI, f. 2, 6.IV.1506.

¹⁸⁰ Krekich, *La Curia Consulum et Maris*, br. 11, str. 168.

čki dočarati ulogu primorskih i kvarnerskih središta pri opskrbi dalmatinskih luka drvom. Naime, gotovo čitav dalmatinski kraj oskudijeva drvom, i onim za “tešku” proizvodnju (brodogradnja) i onim za “laganu” proizvodnju (namještaj).

Tablica 3. prikazuje broj putovanja iz Splita prema centrima izvoza drva; vidi se da kvarnerska i primorska područja sudjeluju s 89% u cjelokupnom prometu, a sam grad Senj čini 48% od tog prometa.

Tablica 3. Središta izvoza drva prema Splitu u XVI. stoljeću¹⁸²

	Bakar	Krk	Rijeka	Senj	Dubrovnik	Venecija	Vasto	Kreta
1503.-1504.	4	0	5	8	0	0	0	0
1515.-1517	0	0	0	3	0	0	0	1
1528.-1530.	0	1	2	1	1	1	0	0
1580.-1583.	0	0	0	0	0	0	1	0

Što se tiče opsega i količine izvezenog drva, šibenske i splitske *contraliterre*, nažalost, ne otkrivaju gotovo ništa. Naime, izvoz drvenih proizvoda, tj. *legnamine lavorato e non* ili *diversas species lignaminum* (prerađeno i neprerađeno drvo, različite vrste drvevine) jednostavno se iskazuje paušalno, bez specificiranja količina - *a refuso* ili *pro minuto*. Jedino se u šibenskim kontraliterama jednom spominju ispiljene, odnosno izrezane daske (*tabulas segodicias*), a u splitskim za 1503. godinu, na području brodogradnje, jednom se spominje jedan jarbol (*arbor*) iz Senja te *centa e arboris*, opet iz Senja, što se tiče obrtničkog oruđa, spominje se kuka za čekiće (*maeris de martelis*), također iz Senja.¹⁸³

Nakon tridesetih godina XVI. st. nestaje svaki spomen uvoza drva u Split, izuzev podatka o osam drvenih dasaka iz talijanskoga grada Vieste u travnju 1583. Teško je vjerovati da se prijevoz senjskoga drva u potpunosti prekida zbog jake prisutnosti osmanske sile. Prije će razlog tog prekida biti u obnovi kopnenih ruta ili u promjeni službene trgovine u krijumčarenje zbog financijskih i političkih teškoća nastalih turskim osvajanjima i dolaskom uskoka na Primorje. No, ugovor iz 1580. godine upućuje na moguće druge opskrbjivače, jer je spomenut grad Obrovac, pod osmanskom vlašću. Te godine izvjesni Marco Tomasini kreće iz Zadra u Obrovac u potrazi za drvom. Na prvom putovanju, tovari 47 paša i jednu kvartu drva (114 m³) u marcilijanu kojom upravlja Zadranin Franjo. Na drugom putovanju, tovari 45 paša (108 m³).

¹⁸¹ I u današnje vrijeme, od 65 tisuća ha površine senjske općine, 41 tisuću ha zauzimaju šume i šumska područja; Severinski, Senjske šume, str. 232.

¹⁸² Podaci potiču iz: DAZd, SP, kut. 36, B. 48, F. I; kut. 49, B. 60, F. 6/II; kut. 67, B. 74, F. 7/IV; kut. 116, B. 122, F. 6.

¹⁸³ Osim ovih podataka o prostoru Hrvatskog primorja, tijekom prve polovice XVI. stoljeća na splitskom se tržištu pojavljuju kao izvoznici još i gradovi Dubrovnik, Venecija i otok Kreta, za koje također količine nisu naznačene.

Tada ugovara s prijevoznikom Franjom da se upute u Veneciju kako bi ondje po-
hranili drvo kod svog povjerenika Jaccoma Mora.¹⁸⁴

Posljednji primjer daje naslutiti da se promet drvom preusmjerio, nakon tride-
setih godina XVI. st., a takav je slučaj također i s Dubrovnikom, te postoji mogućnost
da su se dalmatinske komune okrenule prema albanskom tržištu, prvenstveno pod-
ručjima ušća Drima sjeverno od Drača koja obiluju šumama (brijest, hrast i kesten).¹⁸⁵

Izvoz drva i drvenih predmeta nešto je dugoročniji prema talijanskim lukama.
Već 1380. žali se veliko vijeće Ancone Veneciji jer njezine galije ometaju nabavu drva,
željeza i bakra «de partibus Sclavonie», što bi u ovom slučaju označilo Kvarnerski
zaljev poradi vrste spomenute robe.¹⁸⁶ Mletački arsenal dao je za svoje vlastite potrebe,
primjerice, 1461. godine uvoziti razno drvo za brodogradnju u iznosu od 1000 duka-
ta,¹⁸⁷ što može dodatno objašnjavati mletačko ometanje nabave drva drugim talijan-
skim komunama. Unatoč zabrani mletačkog Senata iz 1420. da Ancona trguje sa Se-
njom i Rijekom,¹⁸⁸ glavni grad Marke i Rijeka održavaju kontinuiranu vezu te se Anco-
na služi tim odredištem kao tranzitnim mjestom za daljnji izvoz. Dana 6. srpnja 1433.
Riječanin Ivan Jakov Gorgoriza prima od Anconca Petra Francisca Matheia uplatu
ostatka duga od 54 zlatna dukata i 14 solida za 919 jelovih dasaka (*tabula legnaminis
abietis*). Šest godina kasnije, 1. rujna 1438., tesar Dominico Iacobi iz Montesecura,
stanovnik Ancone, obvezuje se uplatiti Dominicu Antoniju iz Amandole, stanovniku
Ancone, 22 dukata za vrijednost 358 jelovih dasaka.¹⁸⁹ Dana 10. svibnja 1452. poduzet-
nik Giovanni Pauli Monoli iz Ancone unajmljuje brod Dionisija Giovannija Marcuti-
ja iz Ancone da s posadom od deset ljudi ide u Rijeku i tamo utovari 100 komada
(*quadrentos*) drva i željezne predmete, kako bi potom tu robu predao Giovannijevu
ortaku u Siracusi na Siciliji, Antoniju Giovanniju Balxi Montinelliju iz Ancone.¹⁹⁰

U drugoj polovici XVI. stoljeća, Ancona i nadalje uvozi drvene predmete, posebice
za upotrebu u obrtništvu i vinogradarstvu, poput materijala za izradu bačava. U samo
četiri mjeseca 1551. u Anconu je uvezeno 282 daske (*taula*), 466 lopata (*pala de legnio*), od
kojih 16 za pekare (*pala da forno*) i 20 za postolare (*pala da calzolaro*), 2 tovara dužica za
bačve (*doghe da barilli*). Za gradnju se općenito uvozi 109 *carri*¹⁹¹ drva raznih vrsta i 20

¹⁸⁴ DAZd, *Bartholomeo Paruta, Atti diversi*, f. 107, 25.V.1580.

¹⁸⁵ W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, sv. 2., Amsterdam 1967. (ponovljeno izd.
originala iz 1885.-1886.), str. 359.

¹⁸⁶ Smičiklas, CD, sv. XVI, Zagreb 1976., dok. 128, str. 139.

¹⁸⁷ Hrabak, *Regionalna*, str. 66.

¹⁸⁸ Isto, str. 65.

¹⁸⁹ Elisabetha Insabato, *La società anconitana nelle imbreviature del notaio Chiarozzo Sparpalli (1420-1439)*,
neobjavljena doktorska disertacija, Università degli Studi di Firenze, Anno Academico 1975.-1976.,
str. 361 (dok. 2) i str. 162 (dok. 3).

¹⁹⁰ ASAN, *Antonius Johannis magister Jacobus de Ancona imperiali auctoritate notarius*, B. II, F. I, br. 142, f. 202.

¹⁹¹ Mjera *carro* inače se rabi za mjerenje žita, te 1 *carro* teži 1,5 tonu; Maurice Aymard, *Venise, Raguse et
le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, Pariz 1966., str. 61, bilj. 1. Kada bi se
primjenjivalo tu mjeru za drvo, tada bi ovaj prijevoz označio teret od 163,5 tona.

carri greda (traua).¹⁹² Godine 1562. s Kvarnera jedino Senjanin Antun izvozi 200 dasaka u Anckonu, ali se uz to uočava izvoz ugljena: Bernard iz Krka izvozi 8 *soma*, a Juraj iz Osora 6 *soma*.¹⁹³ Sljedeće godine Riječanin Tadija izvozi 30 *carra* drva u Anconu.¹⁹⁴ Osim kao trgovci, godine 1551. Riječani su često uključeni u promet drvom i kao prijevoznici za račun drugih trgovaca. Tako Antun iz Rijeke prevozi za talijanske naručitelje Marina Luccija i Piera Giulanija, Francesca iz Ferma te Riječanina Tomaša Jakomina, a Andrija iz Rijeke za račun majstora bačvara (*bottaro*) Giovannija.

Promet drvom s istočnim dijelovima Mediterana seže u rano razdoblje kad su Dubrovčani i Zadran predvodili u izvozu senjskog drva i željeza prema Levantu, sve do 1281. kad im Venecija ograničava pravo izvoza drva samo u Akon i Tir. Za kasnije vrijeme bilježimo da godine 1471. papa Pavao II., u želji da učvrsti položaj vitezova ivanovaca na Rodu u borbi protiv Turaka, dopušta uvoz senjskog drva na taj otok. Sam promet drvom do Roda nastavlja se još i prvih godina XVI. stoljeća. Jedan drugi otok, Krf, također je uvezio senjsko drvo.¹⁹⁵

Sirovo i prerađeno željezo te ostale kovine

Tijekom prve polovice XV. stoljeća Zadar postaje središte popravka ratnoga mletačkog brodovlja i njegov arsenal funkcionira poput svojevrsne podružnice mletačkog brodogradilišta.¹⁹⁶ Stoga je grad trebao opskrbu željeznim materijalima. Međutim, mogućnost uvoza ometale su već spomenute zabrane trgovanja u pojedinim krajevima.¹⁹⁷ Ipak, kad 1438. dolazi do oskudice željeza u Zadru, mletačka vlada dozvoljava komuni da ga uveze iz Rijeke i Senja kako bi se zadovoljile potrebe grada i okolice.¹⁹⁸ Među uvoznju robu spadaju sprave za ratarstvo, čavli, lemeši. Istodobno, zabrana prema kojoj se te proizvode ne smije prevoziti u Apuliju i Marke¹⁹⁹ odaje činjenicu da su to Zadran upravo do tada radili. No, već 1455. naređeno je zadraskome knezu Petru Bassadoni da zabrani izvoz željeza iz Senja i Rijeke morskim putem, ali je ipak Zadranima dozvoljeno da u zamjenu za žito, vino i ulje mogu umjesto novčane naknade prihvatiti tvrdo i meko željezo i željeznu robu.²⁰⁰ Šibenske

¹⁹² ASAN, *Cartolario de doana ... 1551*, f. 4, 41', 42, 46', 47', 83.

¹⁹³ ASAN, *Il quarto 1562*, f. 77, 24', 38.

¹⁹⁴ ASAN, *Il quarto 1563*, f. 15.

¹⁹⁵ Hrabak, *Regionalna*, str. 65.

¹⁹⁶ Pederin, *Mletačka uprava*, str. 123.

¹⁹⁷ Godine 1423. Venecija zabranjuje uvoz robe iz Senja i Rijeke u Zadar. Jednako tako zabranjuje uvoz željeznih prerađevina, osim u slučajevima velike potrebe. Dodatno zabranjuje i trgovinu kožom; Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. III, Zagreb 1961., str. 28-29.

¹⁹⁸ Aleksandar Piasevoli, *Fragmenti iz ekonomskog života Zadra od XIII. do XVIII. st.*, *Zbornik Zadar*, ur. Jakša Ravlić, Zagreb 1964., str. 26-27, 36 (23-47).

¹⁹⁹ Antoljak, *Veze*, str. 7.

²⁰⁰ Isto, str. 8-9.

contralittere iz XV. stoljeća daju dobar uvid u vrste izvozne robe, pa čak i u količine. Naime, tijekom 1441.-1442. luke Hrvatskog primorja izvezle su 12 927 kg sirovog željeza, što "mekanog" (*mollis* ili *dulcis*), što "tvrđog" (*duris*), no u manjoj mjeri, 5 bačava i 715,5 kg obrađenog željeza (*ferris laborerii*) te 5 438 kg čelika (*azal*). Od oruđa nužnih za obrtništvo uvezlo se 155 bačava, čavala u golemim količinama, 4770 kg plus 12 800 komada. Pri tome se razlikuju razne vrste čavala (*agudi*, *chiodi*), jer su neki za brodogradnju (kao primjerice *a madeiro* – za izradu rebrenica u brodu; *a barcha* ili *a cimba* – za različite vrste brodova), neki za gradnju kuća (*a quaderno a domo*) ili za šibensku palaču (*pro usu palacii*), neki za konje (*a cavali*). Veličine su također različite: *a sexena*, *centaroles*, *a quaderno*, *a terno*, *da 25* ili još *da 17*. Šibenik je uvezao i 39 bačava i 2 200 komada konjskih potkova (*ferrum ab equo*, *ferro da cavallo*), 1 860 motika (*zapa*, *sapas*, *ligones*), tri bačve i 2 080 komada raonika ili lemeša (*gomerus*, *gomier*, *vomer*), 450 krampova (*zaponus*, *zapon*), 50 mačeva (*ensis*) i bodeža (*cultellesia*). Osim u Zadar i Šibenik, poznato je da Senj rudarske sirovine izvozi i u Dubrovnik (željezo, olovo, olovni oksid).²⁰¹

Teško je u takvu kontekstu govoriti o novčanoj vrijednosti prometa. Znamo jedino da 1445. godine 1 miliarij (dakle 1000 libara) vrijedi 13,5 dukata.²⁰² U tom slučaju gore spomenuta količina od 12 927 kg željeza uvezenog s područja Kvarnera (približno 22 584 šibenske libre) vrijedila je približno 305,1 dukat. Dakle, sam taj podatak koji se odnosi na samo jednu i pol godinu trgovanja navodi na zaključak da se radi o iznimno visokim financijskim sredstvima.

Za Split XVI. stoljeća, slično slučajevima Zadra i Šibenika u XV. stoljeću, kvarnerske su luke glavni opskrbljivač grada (tablica 4.). No, jednako kao i u trgovini drvom, nemamo nikakvih smjernica što se tiče količine. Štoviše, nakon tridesetih godina XVI. st. prijevoz željeza u smjeru Dalmacije doživljava potpuni prekid, iz već spomenutih razloga.

Tablica 4. Izvoznici željeza za Split u XVI. stoljeću²⁰³

	Bakar	Krk	Rijeka	Senj	Dalmacija	Venecija
1503.-1504.	3	0	4	5	0	0
1515.-1517.	0	0	0	3	0	0
1528.-1530.	0	1	3	2	1	1

To što se prekida bilježenje tih podataka ipak ne znači da su komune prekinule s proizvodnjom metalnih proizvoda. Primjerice, godine 1541. car Ferdinand I. naređuje da se u Senj iz Austrije pošalje majstora ljevaonice topova Filipa Laymingera da

²⁰¹ Lučić, *Veze između Senja*, str. 237. Nažalost, u radu nisu navedene količine.

²⁰² Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 81, bilj. 129.

²⁰³ DAZd, SP, kut. 36, B. 48, F. I; kut. 49, B. 60, F. 6/II; kut. 67, B. 74, F. 7/IV.

bi tamo lijevao topove. Upotrijebljeno je više od 4 033 kg bakra za izradu dva topa i jednog falkoneta. Štoviše, trgovina željezom Senja i Rijeke uključena je u glavne tržišne tokove središnje Europe. Jakov Függer ondje daje lijevati topove kao što čini i u Zagrebu, Ljubljani, Budimu, Bratislavi, Beču, Villachu, Münchenu i drugdje,²⁰⁴ a trgovinom metalima zasigurno su se bavile i poslovnice koje posluju s Aleksandrijom i koje članovi obitelj Fugger organiziraju 1559. u Rijeci i Dubrovniku.²⁰⁵

Dakle, s nestankom dalmatinskih luka u prometu rudama iz Hrvatskog primorja trgovačka razmjena metalima tog područja nije prestala. Čini se da su se kvarnerske komune više okrenule prema kupcima iz unutrašnjosti posjeda Austrijske kuće, dok se dalmatinska središta opskrbljuju drugdje (vjerojatno dovoze rude iz unutrašnjosti Balkana kopnenim putovima). Ipak, izvoz željeza i željeznih predmeta pomorskim putem nije prestao, jer se razmjena nastavlja s talijanskim tržištem u Markama, posebice s Anconom.

Tijekom čitavoga XV. i XVI. stoljeća održavale su se neprekidne veze između dvije jadranske obale. Marke su važno ishodište kvarnerskoga i primorskog izvoza, pri čemu vjerojatno Ancona služi kao tranzitna luka za daljnji izvoz. Primjerice, 10. svibnja 1452. već imenovani Ankonac Giovanni Paulo Monoli unajmljuje Dionisija Giovannija Marcutija da plovi iz Ancone do Rijeke i ondje utovari 35 tisuća libara željeza (prema riječkoj mjeri) i dvije bačve čavala te potom cijeli tovar preveze do Siracuse po cijeni od 1 zlatnog dukata za svakih tisuću libara te 6 dukata za obje bačve.²⁰⁶ Prijevoz željeza i 2 bačve čavala od Rijeke do Siracuse iznosi, dakle, sveukupno 41 zlatni dukat. Spomenuti Dionisio nastavlja poslovanje s riječkim željezom jer se pet mjeseci kasnije, 4. listopada 1452., obvezuje Franciscu Andrei Anthoniju iz mjesta Vasto u Abruzzu, prevesti u studenom iz Rijeke do "plaže" u Vastu 50 tisuća libara željeza; svaki će se milijarij obračunavati kao 1 400 libara iz Vasta, uz cijenu od 14 mletačkih dukata za milijarij željeza. Dionisio ima na raspolaganju deset dana u studenome da stigne do Rijeke, ondje ukrca željezo i da istovari robu u Vastu.²⁰⁷ Ovaj put je cijena prijevoza puno viša i iznosi ukupno 700 dukata. Istog mjeseca Dionisio prima potvrdu od Filipa Bucciellija, zastupnika Jakova Marka Agaiectija, stanovnika Rijeke, kojom Filip potvrđuje primitak 40 do 50 tisuća libara željeza, po riječkoj mjeri, koje je predano Janninu Anthoniju iz Venecije i Anthomatiju Bernardiju, a koje treba platiti po cijeni od 13 zlatnih dukata za tisuću libara. Filip je odgovoran za isplatu novca, koju može obaviti ili u Anconi ili u Rijeci.²⁰⁸ Istog dana Jannino Anthonio, već spomenuti Mlečanin, zasebno se dogovara s Dionisijem. Kao vlasnik karake,

²⁰⁴ Herkov, *Ljevaonica topova*, str. 35-46.

²⁰⁵ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 116.

²⁰⁶ ASAN, *Antonius Johannis*, B. II, F. I, f. 202.

²⁰⁷ Isto, f. 403'-404'.

²⁰⁸ Isto, f. 413'-414'.

Jannino prepušta rukovođenje njome Dionisiju, a on mora osposobiti posadu od osmorice ljudi i s njima otići do obližnjeg ušća rijeke Esino (*Exini*), gdje će utovariti 300 salma žita po ankonskoj mjeri, i odande ploviti do Cresa. U Cresu ostaju šest dana, koliko im je potrebno za prodaju žita. Potom će se uputiti u Osor, u kojemu će ostati jedan dan, te nastaviti do Raba gdje će također prodati dio žita. Iz Raba mora Dionisio ploviti do Rijeke te od svote stečene prodajom žita mora ondje kupiti željezo, to jest između 40 i 50 tisuća libara željeza. S tim željezom Dionisio će produžiti do Taranta gdje željezo treba prodati, a od dobitka treba otići kupiti ulje u Garipoli ili u Otranto. S kupljenim uljem Dionisio produžuje do Venecije gdje će ga predati Donatu Benincaseu iz Ancone, i ondje će Dionisio dobiti isplatu za prijevoz, tj. 16 dukata za svaku stotu salmu žita, 1 dukat za svakih tisuću libara željeza i 2 dukata za svakih tisuću libara ulja.²⁰⁹ Posljednji primjer dobro oslikava cjelokupnu putanju pomorske trgovine između dviju jadranskih obala, u kojoj tranzit željezom, koje se nalazi u riječkoj luci ima svoje važno mjesto.

Za XVI. stoljeće su navodi prijevoza željeznih predmeta rjeđi, no, za razliku od dalmatinskog tržišta, promet i dalje teče. Prema carinskoj evidenciji iz 1551. godine, od svibnja do kolovoza, poduzetnici iz Rijeke istovaruju u Anconi 100 plitica (*taglieri*), 107 bakrenih vaza (*conche*), što malih, što velikih i posebne vrste (*da grappare*), 4 svežnja (*fassi*) dugačkog željeza (*ferro lungo*), 3 bačve čavala (*chiavi*), 73 obruča za učvršćivanje dijelova jarbola (*cerchi bighe*) i 150 obruča za izradu bačava (*bocche di barili*) uz koje ide i 15 komada dna za bačve (*fondi di botte e caratelli*) te više od 180 kotlova (*ciadaroni*) različitih veličina, mjenjenih prema dijametru otvora (*3,5 passa a 60 di passa, 2/20 passa di passa 5/30, 2,5 passa, 4 passa*). Uz to, Ankonac Michele u svoj grad 27. kolovoza 1551. uvozi metalne sanduke (*cassie da stacci fassi 5 1/2*) za račun neke poimence navedene žene, supruge izvjesnog Jacoma Sachina.²¹⁰ Godine 1562., 24. kolovoza, Klement iz Osora izvozi u Anconu 50 bakrenih vaza,²¹¹ a sljedeće godine Riječanin Tadija izvozi iz Rijeke za Anconu pola bačve čavala.²¹²

Izvoz tekstilnih proizvoda

U Dalmaciji su tekstilne sirovine i gotovi komadi koji dolaze s Kvarnera predmet dopunske nabave. Zadrani su, primjerice, uz vosak i lan, veliki uvoznici i platna iz Senja, Rijeke, Karlobaga i Bakra, te 1432. godine, tek na njihovu molbu, dužd Foscarini službeno odobrava dovoz te robe u grad.²¹³ S druge strane, iako cijela istočna jadranska obala uvozi fine talijanske tkanine, talijansko tržište redovito uvozi razne pokrivače

²⁰⁹ Isto, f. 414'-415'.

²¹⁰ ASAN, *Catolario de doana*, f. 4, 41', 46', 65, 83, 94'.

²¹¹ ASAN, *Il quarto 1562*, f. 153'.

²¹² ASAN, *Il quarto da prima marzo 1563*, f. 15, 22. V. 1563.

²¹³ Antoljak, *Veze*, str. 7.

jednostavnije grube izrade i vunene tkanine iz svojega prekomorskog susjedstva. U tom kontekstu raša ima povlašteno mjesto. U šibenskim je kontraliterama gotovo na svakom povratku iz Hrvatskog primorja u Šibenik predviđeno utovariti rašu, ali nisu navedene količine (sveukupno 15 prijava). Od mjerljivih podataka, brojimo 1 550 komada i 400 lakata (242,4 m) raše koje se u tom razdoblju uvezlo u Šibenik. Jedno stoljeće kasnije, u slučaju Ancone, poduzetnici prvenstveno prijevoze rapsku rašu (*rassia d'Arbi*): 1562. Zanetto Paštrović iz Mletačke Albanije izvozi 5, a Nikola Bizzi 8 smotaka (*rotoli*).²¹⁴ Sljedeće godine Paštrović izvozi 6 smotaka raše, procijenjene dužine od 200 lakata; izvjesni Jeronim iz Raba u dva putovanja izvozi u Anconu 17 smotaka, 1 *cavezo* i 2 400 lakata rapske raše, a Bernardin iz Raba izvozi 500 lakata tanke vunene tkanine, također s Raba (*saia d'Arbi*).²¹⁵

Ukratko, na primjeru Splita vidimo kako dalmatinske luke izvoze za Kvarner proizvode podrijetlom iz brdskog zaleđa i s osmanskih područja, a uvoze sirovine (ruda i željezni predmeti te drvo i njegove prerađevine); trgovina Ancone pokazuje manje-više iste trendove, uz pojačani izvoz žitarica i žitnih prerađevina.²¹⁶

3. Tranzitni promet i gusarska trgovina plijenom

Kvarnerski je prostor bio povoljan kao početna točka za prodor u unutrašnjost ugarsko-hrvatske krune i Austrijskog carstva. Gospodarska logika protoka dobara u tom je području dovoljno snažna i trajna da su političke vlasti bespomoćne kad ovisno o diplomatskom kontekstu, žele suzbiti trgovinu s pojedinim središtima. Tako je, primjerice, u drugom desetljeću XVI. st. za podanike Mletačke Republike na snazi zabrana dovoza živežnih namirnica do središta pod vlašću Habsburgovaca. Međutim, poduzetnici se tada koriste izvozno-uvoznim dozvolama za luke ugarsko-hrvatske krune, poput Senja i Bakra, da bi odande nastavili put prema unutrašnjosti i zabranjenim zemljama carstva. Zbog takvog se ilegalnog prometa buni već spomenuta senjska kapetanica Anna Zachy, iako nije sasvim jasno u kojoj mjeri takav promet izravno šteti gospodarskim interesima luke pod njezinim zapovjedništvom.²¹⁷

Kao što smo već napomenuli, teško je razdvojiti robu koja izravno opskrbljuje tržište od one koja se, barem djelomično, prevozi prema drugim odredištima. Također, procjena sudjelovanja domaćih i stranih poduzetnika u trgovini u središtima koja promatramo mogla bi se realno ostvariti samo uz sustavni pregled pojedinačnih notara i carinskih zapisa, od kojih potonji omogućuju koliku-toliku statističku obradu.

²¹⁴ ASAN, *Il quarto 1562*, f. 115', 141'.

²¹⁵ ASAN, *Il quarto 1563*, f. 1', 24, 37, 50'.

²¹⁶ Kvarnersko područje ipak nije izvozilo isključivo sirovine i poluproizvode. U spisima carine u Anconi 1551. godine zabilježen je i uvoz 25 sedala s konjičkom opremom (*sedia da stretegiere/strengere*; ASAN, *Catolario de doana*, f. 4, 46').

²¹⁷ Ljubić, *Commissiones I*, dok. VII: Diarii, str. 132-133.

Stoga ćemo u ovom dijelu navesti samo opće kretanje trgovine i ljudi, kao putokaze za daljnja istraživanja.

Tranzitna trgovina i njezini poduzetnički sudionici

S ponajviše podataka raspoložemo za Rijeku. Iz toga grada se na tovarnim životinjama prevoze sol, riba, vino, ulje i suhe smokve prema Kranjskoj i Austriji, dok se luka opskrbljuje željezom i željeznim proizvodima, kao i veslima, a potom ih djelomice ponovno izvozi prema lukama talijanskog poluotoka i Dalmacije.²¹⁸ No, u slučaju tranzita dragocjenih metala Senj je bio preteča Rijeci. Već u XIV. stoljeću su se iz Slovačke izvozile velike količine bakra za Italiju preko Senja, od čega bi dio bio prosljeđen dalje sve do Sirije, dok je ugovorom iz 1383. između mletačkog Senata i Portinarija predviđen izvoz ugarskog bakra preko Senja sve do Ferrare i Flandrije.²¹⁹ Znamo također da je talijanska, prvenstveno mletačka, dobava srebra i zlata iz Ugarske išla kopnenim putem od Bude do Zagreba i preko Senja još u XV. stoljeću. Raspoložemo čak jednom novčanom procjenom prema kojoj je oko 1478. godine promet metalima dosegao 9 do 10 tisuća tovara na godinu.²²⁰ Slično je trgovačko gibanje bilo i glede voska i meda. Između 1527. i 1586. (prema podacima iz knjiga riječke četrdesetnice), u Rijeku se iz unutrašnjosti uvozi 331 teret meda i 5 tereta voska, a istodobno se morem izvozi 220 tereta meda i 26 tereta voska. Time se Rijeka iskazuje kao tranzitno središte tih dvaju proizvoda. U prometu sudjeluju lokalni trgovci, Dalmatinci u nešto manjem opsegu te Talijani koji opskrbljuju vlastita tržišta. Najintenzivniji promet zbiva se u zimskom razdoblju, između rujna i travnja. U drugoj polovici XVI. stoljeća protok te robe djelomice se prebacuje na Bakar i Bakarac.²²¹ Među ostalom tranzitnom robom koja dolazi iz hrvatskog zaleđa ili iz Kranjske nalaze se i dvije osnovne sirovine za bojenje: *terraghetta* i *terrarossa*. Ti su proizvodi gotovo isključivo rezervirani za talijanska tržišta proizvođača tekstila (Firenca, Fermo i sl.). Ancona i Pescara su također uvozna tržišta. I u tu su razmjenu uključeni i talijanski trgovci koji te proizvode izvoze prema proizvodnim središtima.²²²

Što se tiče pomorskog tranzita, u Rijeku roba dolazi s čitavog Sredozemlja, od Barcelone na zapadu do Pireja na istoku²²³ te se može pretpostaviti da dio odlazi kopnenim putem dalje prema unutrašnjosti. Od sredine XV. do sredine XVI. stoljeća među zanimljivijim pomorskim odredištima je Trani kao tržište žita, ulja i pepelnog nitrata, kojima se među ostalim opskrbljuju i Riječani i Dubrovčani. U tom središtu

²¹⁸ Kastelić, *Trgovina*, str. 394.

²¹⁹ Hrabak, *Regionalna*, str. 67.

²²⁰ Peter Spufford, *Power and profit. The merchant in medieval Europe*, New York 2002., str. 373-375.

²²¹ Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 177-178.

²²² Kastelić, *Trgovina*, str. 395, 400-401.

²²³ Munić, *Rijeka i njena luka*, str. 39.

također trgovalo oružjem u čemu je pučanstvo sudjelovalo kao posrednik prema unutrašnjosti zemlje.²²⁴

U trgovačkom kretanju na Kvarneru, domaći trgovci iz Rijeke, Senja, Osora, Raba i donekle iz Krka, često su prisutni kao poduzetnici, prijevoznici ili vlasnici brodova u šibenskim i splitskim kontraliterama te carinskim spisima Ancone, dok se Bakrani ne spominju. Štoviše, važnost tih središta očituje se također u tranzitu brojnih stranih poslovnih ljudi, među kojima su Mlečani i drugi Talijani, ali i trgovci podrijetlom izvan jadranskog prostora. Naime, tijekom njihova prodora na jadransko područje početkom XV. stoljeća, u promet se uključuju i Katalonci koji se koriste tim područjem kao tranzitnim za izvoz regionalnih proizvode prema istočnim podružnicama. U XVI. stoljeću su Katalonci tu i dalje aktivni. Primjerice, godine 1524. trgovac Gabriel Torrales iz Barcelone dobiva od aragonskoga kralja oslobođenje od zabrane trgovanja drvenine (*lignamina diversa*) iz Senja. Dok traje zabrana izvoza materijala za vojne potrebe, Gabrielu je dozvoljen prijevoz drva iz Senja prema Berberiji brodom nekoga sunarodnjaka.²²⁵ Poput Katalonaca, i Dubrovčani potom prosljeđuju senjsku robu dalje izvan jadranskih odredišta. Prema ugovorima o prijevozu sirovina i rukotvorina, veliki dio senjskih proizvoda namijenjen je južnotalijanskim (Manfredonia, Barletta) i sicilijanskim lukama (Palerma, Trapani), ali i Dalekom istoku.²²⁶

Kao jedan od vodećih trgovačkih partnera Senja i Rijeke, Ancona se opskrbljivala ne samo u tim lukama nego je i dalje prosljeđivala stečenu robu. Ancona je tako bila glavna posrednička luka za trgovinu bakrom doveženim iz Slovačke preko Senja, da bi ga potom prosljedila dalje do Barcelone, Sicilije i levantskog tržišta.²²⁷ Ankonci bi ukrcali drvo (posebice za brodogradnju) i željezo (koje je dijelom dolazilo iz Kranjske) u tim središtima, a kao platežno sredstvo nudili bi uvozne proizvode svoga tržišta, tj. sapun (izrađen u Anconi), šafran i razne mirodije, ulje, luk i vino. Dio uvezene robe bi ankonski poduzetnici potom prosljedili dalje do Grčke (u Artu i Patras), no ponajprije do Sicilije. Primjerice, 1452. godine ankonski poduzetnik Giovanni Mercuzio predviđa put iz Ancone do Rijeke, gdje će natovariti svoj brod željezom te potom otploviti do Siracuse gdje ga treba predati drugom Ankoncu i svom ortaku, Blasiju Martinelliju. Na povratku u Anconu, u Siracusi će natovariti šećer, tunjevinu i žito.²²⁸ Za Riječane je Sicilija bila uvoznik željeza i drva, a s druge je strane otok bio opskrbljivač šećerom, žitom i vinom,²²⁹ ali nažalost, nemamo detaljnijih podataka o

²²⁴ *Enciclopedia Italiana*, sv. XXXIV, Roma 1937., str. 164-166.

²²⁵ Salvador Ferra-Claude Carrère, *Barcelone, centre économique à l'époque des difficultés, 1380-1462*, Pariz 1967., str. 19-20.

²²⁶ Lučić, *Veze između Senja*, str. 237.

²²⁷ Hrabak, *Regionalna*, str. 67.

²²⁸ Ashtor, *Il commercio anconetano*, str. 29-30.

²²⁹ Ugo Tucci, *Venezia, Ancona e i problemi della navigazione Adriatica nel Cinquecento, Atti e memorie - Marche*, vol. 87, Ancona 1982., str. 151 (147-170).

količinama. O uključenju Rijeke u širi trgovački prometni kontekst svjedoče još dva ugovora, s time da su uključeni i poduzetnici iz Marki. Godine 1452. ankonski trgovci predviđaju plovidbu između dviju jadranskih obala na sljedeći način: prema ugovoru su trebali obići Rab i Cres te stići do Taranta i odande se vratiti do Venecije. U stvarnosti su trgovci krenuli istovariti žito u Dalmaciju, potom su utovarili željezo u Rijeci i izvezili ga u Taranto te odatle krenuli s teretom ulja u Veneciju.²³⁰ Iste godine plemkinja iz Ancone, Francesca, udovica Gentilija Vannija iz Riminija, sklapa trgovački ugovor o prijevozu robe brodom (*cambium*) s poduzetnikom Quiriacom Blasiom u koji ulaže 60 dukata, a na temelju kojega se u siječnju 1453. šalje brod kojim upravlja Dominico Martin iz Tranija do Aleksandrije, s time da na povratku prije Ancone svrati do Rijeke. Ništa nije zabilježeno što se tiče vrste i količine robe, nego samo saznajemo da ugovor nije ostvaren, jer u veljači 1453. Quiriaco vraća dio novca (48 dukata) zbog neobavljena putovanja.²³¹

4. Gusarska trgovina plijenom

Temeljem brojnih diplomatskih izvještaja i povjesničarskih radova općenito, redovito se smatra kako kvarnerska trgovina propada zbog nastanjanja uskoka u Senju nakon pada Klisa 1537. godine. Na taj zaključak upućuju i splitske kontralitere u kojima nakon tridesetih godina XVI. st. više nema podataka o trgovini s kvarnerskim područjem. Pojavi uskoka pripisuje se također pad trgovačkog prometa na čitavom Jadranu, a krajem XVI. stoljeća (u nedatiranu dokumentu izdanom nešto nakon 1585.), primjerice, ankonsko vijeće mudrih šalje svog predstavnika Francisca Vecchija papi u Rim ne bi li posredovao kod austrijskog nadvojvode da suspregne djelatnost uskoka, jer "incurssioni d'Uscocchi ruiano le poche reliquie de mercanzie, che vengono di Leuante per la scala di Narenta". Na to im je odgovoreno da je postignut sporazum prema kojemu uskocima nije dopušteno uznemiriti podanike Papinske države, te da će se obnoviti financijska potpora Grgura XIII. uskocima jer mogu biti korisni u slučaju rata.²³²

Taj odgovor, kao i mnogi drugi sličnog sadržaja u korespondenciji mletačke kancelarije s lokalnim vlastima u Dalmaciji, odražava ambivalentnost stajališta velikih kršćanskih sila spram djelatnosti uskoka, o čemu je već puno napisano pa se ovdje nećemo na tome zadržavati. Jedan drugi važni čimbenik, osim onog da su uskoci dobrodošla oružana snaga, jest čitav trgovački – ne sasvim legalni – promet koji

²³⁰ Ashtor, *Il commercio anconetano*, str. 29-30.

²³¹ ASAN, *Antonius Johannis*, br. 142, B. II, F. I, f. 411-411'.

²³² ASAN, *Instruttioni et ordini à Voi Francisco Vecchi di quant'occorre alla deputatione à raiuiar il commercio di questa Città* (samostalni dokument unutar fascikla "Porto franco e commercio a Ancona" iz *Commercio, fiere, franchigie*, ACAN br. 2776, f. 1-1') i *Del modo di raiuiar il quasi morto comertio di Ancona* (isto, f. 1'-2').

pokreću, a temeljem kojega možemo tvrditi da kvarnerska trgovina nije stala s drugom polovicom XVI. stoljeća nego da je dopunjena novim oblikom trgovačkog poslovanja: gusarskom trgovinom. Očiti problem je u tome što nema službenih kancelarijskih zapisi o prometu robe koju je gusarsko brodogovlje zaplijenilo, otelo ili krijumčarilo. Ipak, ponešto možemo spoznati o jednoj od najčešće "robe" kojom su gusari poslovali, a koja je inače atipična i ne prate ju carinske isprave: radnoj snazi i robovima.

U trgovini ljudima postoji razlika između poslovanja s ratnim zarobljenicima i prave trgovine robljem.

a) Ratni zarobljenici

Slučajevi zarobljeničtva najčešće se spominju u dokumentima koji obrazlažu oskudicu radne snage i probleme na koje rodbina zarobljenika nailazi pri upravljanju njegovim dobrima. Većina zarobljenika su seljaci s poljoprivrednih dijelova priobalnih komuna. Tada se postavlja problem radne snage pri obrađivanju zemlje. Zbog toga se vlade brinu za što brži povratak zarobljenika i njihovo što uspješnije reintegriranje u društveni i gospodarski život.²³³

Zarobljenike najčešće otkupljuju članovi obitelji ili se sami oslobađaju uz prikladnu novčanu naknadu. Cijene su jako ovisile o dinamici različitih ratnih zbivanja te se nekad kreću između šezdeset i sto cekina, što je npr. skuplje nego je krajem XIV. st. bila cijena roba,²³⁴ a ponekad se otkup obavlja trampom za prehrambene proizvode, prvenstveno žito.²³⁵ Štoviše, godine 1516. modruški biskup Šimun Kožičić-Benja, žaleći se pred papom Leonom X. da se velike količine zlata gomilaju umjesto da se s njima otkupljuju zarobljenici, navodi kako su dva dječaka otkupljena od Turaka za 6 vagana zobi, treći za 1 vagan, a četvrti za pogaču.²³⁶ U Dubrovniku, gradu koji se specijalizirao za posrednika pri oslobađanju zarobljenika, cijena za otkup albanskog ili makedonskog zarobljenika tijekom razdoblja 1469.-1474. kreće se između 17 i 20 dukata.²³⁷

²³³ Primjerice, u ožujku 1520. zadarski knez Pietro Marcello podsjeća mletačke vlasti na nedostatak radne snage. U izvještaju razlikuje ljude koji su se dobrovoljno iselili prema Pulji, Istri i drugamo, od onih koje su zarobili Turci. Vlasnici zemljišta su ostali bez obrađivača te im knez dopušta da nađu rješenje kako obrađivati zemlju da ne bi postala neplodna. Odredio je da se dobrovoljni iseljenici, ako se s obiteljima vrate u roku od sedam mjeseci, mogu bez posljedice vratiti prvobitnim službama. Što se tiče onih koji su bili zarobljeni, mogu se vratiti obrađivanju polja čim su oslobođeni; DAZd, Spisi zadarskih knezova, *Pietro Marcello*, f. 198.

²³⁴ Za roba iz Bosne plaćalo se, primjerice, krajem XIV. st. 33 dukata; Bariša Krekich, *Contributo allo studio degli schiavi levantini e balcanici a Venezia (1388-1398)*, *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the late Middle Ages*, London 1980., str. 379-394.

²³⁵ Godine 1586. neki mletački trgovci oslobode iz sužanjstva senjskog trgovca Matiju Daničića, te se on obvezuje predati im u Rijeci 1 000 stara žita; Gestrin, *Trgovina slovenskega*, str. 51.

²³⁶ Andrej Čebotarev, Martolozzi kao trgovci robljem od 15. do 18. stoljeća, *Hereditas Rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, ur. Alexander Buczynski, Milan Kruhek, Stjepan Matković, Zagreb 2003., str. 78-79 (75-84).

²³⁷ Alain Ducellier, *Le marché du travail dans le nord-est de l'Italie, Etat et colonisation au Moyen Age et à la Renaissance*, ur. Michel Balard, Lyon 1989., str. 217-250, (bilj. 20, 248-249).

No, dok se Dubrovčani okoriste tuđim nevoljama i pretvaraju ih u unosno poslovanje, uskocima je lov na zarobljenike drugi glavni motiv za pljačkaške pohode (prvi je, službeno, obrana Carstva). Njihovi zarobljenici mogu biti muslimani, ali i kršćani. Uskoci se bave trgovinom ljudima na tri načina: traženjem otkupnine, preprodavanjem kao roblja, ali i novačenjem za svoje pohode, kao što o tome svjedoči 1552. jedna njihova žrtva.²³⁸ Za njih su zarobljenici isplativa vrijednost kao bilo koji drugi robni artikl. Ako rodbina žrtve ima novca, traže otkupninu, ako ne, zarobljenika se preprodaje za slugu, galijota u mornaricama talijanskih luka.²³⁹ O otkupu piše i narodna poezija, ali su u tim pjesmama cijene otkupnine vjerojatno preuveličane: kad su, primjerice, tri Turčina pokušala oteti tri mlade senjske djevojke, ulovio ih je Luka Kružić i zatvorio u tamnicu dok ne predaju tisuću dukata po glavi. Za oslobođenje svoje kćeri aga Atlagić iz Livna predaje "tri tovara blaga od dragoga paše bosanskoga" i reče "Otkupuj se moja dušo draga / Otkupuj se koliko ti drago!"²⁴⁰ Po tome se može zaključiti da je cijena otkupa povezana s važnosti zarobljenika kao i, gleda li se iz drugoga kuta, ucjenom na glavu protivnika. Tako 1593. godine mletačka vlada raspisuje nagradu od 1 000 dukata za glavu Jurja Daničića, ugled kojeg možemo uočiti i iz činjenice da je tijekom blokade Senja bio voditelj pregovora s Venecijom.²⁴¹ Nadalje, prema ugovoru potpisanom 1590. između istog Daničića i ličkog sandžakbega u Ljubču, dogovoreno je "da robovi s jedne i druge strane mogu slobodno donijeti otkup i da se ne stavlja tako visoki otkup siromašnima, nego koliko može svatko dati prema svojim mogućnostima".²⁴²

²³⁸ Godine 1552. jedna žrtva uskoka svjedoči o svom zarobljeništvu. Pastir Radoje Rajčenić iz sela Zlora, općina Uskoplje, prepričava kako je u siječnju krenuo iz Obrovca s osmoricom svojih rođaka – turskih podanika – da bi išao u "Vlahiju" u mjesto *Veza*. Ondje su namjeravali raditi kao pastiri barem mjesec dana. Nakon četiri dana banulo je petnaest uskoka koji su ga zarobili. Kad su krenuli prema Senju, posadu su presrele tri mletačke brodice, a kapetan te flote, Martin Pribić, zatražio je vraćanje zarobljenika te je Radoj tako oslobođen. Pred mletačkim sudom svjedoči i jedan od optuženika, Jeronim Sodinić iz vinodolskog sela Selaca, stanovnik Rijeke. Prema njemu, u travnju prethodne godine pojavila su se kod njega dva muškarca iz Bribira, zatraživši da im proda žito i grah u Rijeci te ga zamolili da ih s tom robom preveze u Selca. On tada posuđuje barku po cijeni od pet solida na dan. Sva tri muškarca se tada upućuju prema Selcima, gdje su kupili još žitarica. Spremali su se otići za Senj, ali su mu tri uskoka iz Bribira silom otela barku i jedanaest njih se u nju ukrcao. Bili su naoružani te optuženik inzistira da je bio silom odveden u pljačkaške pohode po Neretvi. Nakon silnih peripetija, presreo ih je kapetan Pribić te su uskoci zaustavljeni. Pribić je potvrdio njegovo svjedočanstvo. Unatoč toj izjavi, mletačke vlasti i dalje sumnjaju u njegovu nevinost te mu naređuju da kaže istinu pod prijetnjom da će se koristiti "*con li mezzi della giustizia*" – to jest torturom. U njegovu obranu se javljaju još četiri svjedoka iz Rijeke, Lovrana i Pesara te je napokon 14. ožujka oslobođen; DAZD, *Atti del conte di Zara Antonio Civran*, f. 32-37.

²³⁹ Bracewell, *The Uskoks*, str. 100.

²⁴⁰ *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*, prir. Anđelko Mijatović, Zagreb 1983.: "Otmica Jele Kružićeve", str. 26; "Jurida Senjanin zarobio kćer Age Atlagića", str. 79-80.

²⁴¹ Isto, str. 53.

²⁴² Na ist. mj.

Ti primjeri zarobljeništva ipak nemaju izravnu vezu s istinskom trgovinom robljem. Riječ je o pojedinačnim slučajevima odraslih ljudi čije je zarobljeništvo povezano sa sporadičnim pljačkaškim ili ratnim pohodima. Brojni su Dalmatinci ili Turci koji su se tako oslobodili, a rokovi za oslobođenje mogli su trajati od tri do trideset godina. Trgovina robljem u XV. i XVI. stoljeću od toga se donekle razlikuje.

b) Promet robovima

Veliki pomorski gradovi sjevernoga mediteranskog prostora istodobno su i odredišta trgovine robljem. Španjolska rekonkvista i osmanski prodor na Balkan uzrokovali su otimanje robova tijekom otvorenih ratova, provala i pljački.

Istočna talijanska obala dugo se obraćala balkanskim tržištima da bi se opskrbila radnom snagom, posebice poslugom.²⁴³ Srednjovjekovnu trgovinu robovima iz Bosne²⁴⁴ i iz zaleđa Dalmacija već je sustavno proučio Charles Verlinden.²⁴⁵ Stoga ćemo se ovdje prvenstveno osvrnuti na ulogu koju će kasnije imati senjski uskoci.

Unatoč redovitim zabranama trgovanja robovima na dalmatinskoj obali krajem XIV. stoljeća (1373. u Splitu, 1393. i ponovno 1419. u Korčuli, 1397. u Trogiru i 1416. u Dubrovniku²⁴⁶), promet ljudima se nastavlja u sljedećim stoljećima, a u toj trgovini predvode Dubrovčani, koji uredno opskrbljuju Apuliju s robljem iz neretvanskog zaleđa te iz Albanije.²⁴⁷

Tehnika dobave na jadranskom prostoru je jednaka kao i u slučaju otkupa zarobljenika: otimanje. Tako, primjerice, 1569. povodom upada Turaka do Senja, više od 270 uskoka uzvrća napad kod Perušića i, osim što ubijaju 1 000 Turaka, uzimaju ih mnogo za sužnje, a dvojicu martoloza koji su otimali i djecu, nabijaju na kolac.²⁴⁸ Naime, za robove se otimaju i žene i djeca u naseljima, a ne samo muškarci na ratištima. Za raz-

²⁴³ Tijekom XIII. i XIV. st. talijanske su zemlje redovito uvozile robove s Balkana i iz Grčke preko dalmatinske obale, posebice za vrijeme sajмова. Takva se praksa dodatno pojačala s turskim prodorom; A. Ducellier, B. Doumerc, B. Imhaus, J. de Miceli, *Les chemins de l'exil, bouleversements de l'est européen et migrations vers l'ouest à la fin du Moyen Age*, Paris 1992., str. 184.

²⁴⁴ Zgodno pokriće za lišavanje slobode bila je optužba za bosansku patarensku herezu.

²⁴⁵ Autor je objavio niz radova koji se tiču ropstva na Levantu i na Balkanu, vidi: Le recrutement des esclaves à Venise aux XIVe-XVe siècles, *Bulletin historique belge de l'Institut de Rome*, sv. 39, Rome 1976., str. 83-202; Patarins ou Bogomiles réduits en esclavage, *Studi in onore di Alberto Pincherle, Studi e materiali di storia delle religioni*, SMSR sv. 38 (1 & 2), Roma 1967., str. 683-700, i L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen âge, *Bulletin de l'institut historique belge de Rome*, sv. 41, Bruxelles-Rome 1970., str. 57-140. Za dalmatinsko područje, vidi: Aleksandar Sulojev, Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661., *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, sv. I, NS, Sarajevo 1946., str. 139-162; Vuk Vinaver, Ropstvo u starom Dubrovniku (1250-1650), *Istorijski pregled*, sv. I, Beograd 1954., str. 37-39, i Giuseppe Alacevich, Mercato di schiavi a Spalato nel 1540, *Cronica Dalmatica*, sv. 15, Zadar 1888.

²⁴⁶ Verlinden, L'esclavage sur la côte dalmate, str. 65-67.

²⁴⁷ Ducellier-Doumerc-Imhaus-de Miceli, *Les chemins de l'exil*, str. 119, 139, 147.

²⁴⁸ Čebotarev, Martolozi, str. 76.

liku od zemalja španjolske krune ili Osmanskog Carstva,²⁴⁹ Italija nema specijalizirane trgovce robljem niti posebne sajmove. Opskrbljivači robljem nemaju niti priznati obrt niti društveni status; sami vlasnici brodova ponekad prevoze i robove kao bilo koju drugu robu, nakon što su ih kupili tijekom nekog putovanja.²⁵⁰ Zbog toga je promet sam po sebi neredovit,²⁵¹ ali ponekad i vlasti nastoje ohrabriti nabavu robova. Tako, primjerice, u srpnju 1583. Venecija nalaže rapskom kapetanu da stalno četuje po Lici i lovi Vlahe, da bi ih potom prodavali u roblje preko mora.²⁵² Zbog jednakih razloga trgovina robovima cvate tijekom oružanih sukoba između velikih sila. Primjerice, u vrijeme rata 1537.-1540. godine između Venecije i Porte, Split postaje privremeno tržište robljem, a njega ponajviše opskrbljuju gusari, tj. uskoci. Oni ondje prodaju i muslimane i osmanske podanike pravoslavne vjere. Potonji su bili angažirani kao martolozi u osmanskim vojskama te ih obalno pučanstvo posebno mrzi. Uskoci su stoga dodatno ohrabreni, čak i od svojih nadređenih, da se tako opskrbljuju robljem. Muslimanske robove potom kupuju uglavnom talijanski trgovci iz Napulja ili Genove.

Senj i Rijeka također su dva unosna tržišta roblja. Primjerice, 1589. godine papa u Senju kupuje turske robove za svoje galije u Napulju. Takva transakcija dobro je došla senjskom pučanstvu jer paša nije htio platiti otkupninu, pa bi inače Senjani ostali kratkih rukava.²⁵³ O samoj prodaji robova u Senju nema inače gotovo nikakvih podataka, niti o protoku ljudi niti o tome kako se zbiva preprodaja. Zapravo, općenito se može misliti da uskoci preprodaju i dijele dio svog plijena po raznim trgovačkim središtima, jer je nemoguće sve preprodati na jednomu mjestu. Tako oni, osim robovima, trguju smolom, kožom, medom iz zaleđa, vinom, usoljenom ribom, smokvama iz Dalmacije, žitaricama, finim suknima i rijetkim proizvodima s Levanta i zapadne obale Jadrana. Poneki trgovci ili kapetani brodova u dosluhu su s njima te usmjeruju neupućene turske brodove prema Senju da ih uskoci ulove, očekujući zauzvrat dio plijena.²⁵⁴ Ponekad, nasuprot tome, uskoci se sporazumijevaju s Turcima da bi prokrijumčarili konje, oružje, željezo, raznu ratnu opremu i drvo za brodogradnju. No, i u takvu slučaju nemoguće je procijeniti opseg i vrijednost razmjene; samo se ponekad naiđe na kakav oskudan podatak: godine 1574. jedan se brod prisilno privezuje u Anconi zbog oluje. Ispostavlja se da je imao tovar s krijumčarenoga crvenog bakra iz Sirije, vrijedan 150 000 dukata.²⁵⁵

²⁴⁹ Po svemu sudeći, trgovina robljem u Osmanskom Carstvu počela je u prvoj polovici XV. stoljeća, iako su posebni trgovi za roblje u Bosni zabilježeni tek 1528., u Rači i Brčkom; Čebotarev, Martolozi, str. 77-78.

²⁵⁰ Isto, str. 182.

²⁵¹ Isto, str. 168, 172, 179-180, 182.

²⁵² Čebotarev, Martolozi, str. 78.

²⁵³ Bracewell, *The Uskoks of Senj*, str. 188-189, 102.

²⁵⁴ Isto, str. 110-111, 211.

²⁵⁵ Isto, str. 214.

Kako je izgledao povratak uskoka u Senj i način raspodjele plijena slabo znamo. Prema drugim gusarskim običajima, svaki brod koji bi se vratio s plijenom najprije bi najavio dolazak paljbom topova. Iz luke bi mu pučanstvo burno odgovorilo, ostavivši svoje trenutačne poslove. Organiziralo bi se ponekad i karantenu za neku robu, a zvona bi snažno zvonila. U gradovima Berberije bilo je strogo zabranjeno i kažnjivo ako bi član posade pokušao uzeti dio plijena prije podjele. Podjela se potom zbivala prema važnosti ličnosti i dodjeljivao se postotni udio, a bilo je uobičajeno i da članovi posade koji bi se posebno istakli prilikom pothvata dobiju posebnu premiju. Prije nego što bi se vrijednost plijena konačno procijenila, odbijale bi se štete i troškovi pothvata. Članovi bi dobili dio plijena u novcu, nakon što bi bila obavljena prodaja zarobljenika i robe na dražbi. Prije dražbe, roba i zarobljenici bili su izloženi tijekom jednog ili više dana na pregled javnosti.²⁵⁶ Prema pisanju Minuccia Minuccija, sami senjski gradski kapetani dobili bi dio plijena te su zato, da bi se bogatili, ohrabivali gusarske pothvate uskoka. Štoviše, ponekad bi se kapetani pretvarali zbog carskog dvora i mletačkih doušnika da pucaju prema nadolazećim uskocima i da im zatvaraju vrata grada, a potom bi ih potajice primili noću, pokupili svoj dio plijena i s pohvalama otpratili kući.²⁵⁷

Senjski kapetani nisu jedini koji ohrabruju djelovanje uskoka. U provedbi uskočke paralelne trgovine, zapadne sile s njima dobro surađuju te se, primjerice, i Venecija služi uskocima za obranu protiv Turaka, poput providura za Dalmaciju koji dobiva takvu naredbu tijekom Ciparskog rata (1570.).²⁵⁸ U samo jednom pothvatu pustošenja trogirskog zaleđa, u ožujku 1573., cijela četa sastavljena od uskoka, Trogirana i mletačkih vojnika, sveukupno 1 200 ljudi, otima 1 800 grla stoke sitnog zuba, 2 000 grla stoke krupnog zuba i više od 800 konja. Istodobno je ubijeno 126 Turaka, a 200 njih je odvedeno u ropstvo u Zadar.²⁵⁹ Svaki od primorskih i dalmatinskih gradova koji privremeno primaju "pošiljku" robova ima dogovorene trgovačke partnere u Italiji. Ondje su sajmovi prava prilika za preprodaju robe. Na sajmu u Lancianu prodaje se sve, a robovi se ondje prodaju na dražbi. Iako talijanski sajmovi nisu specijalizirani samo za robove (kakvih ima na Iberskom poluotoku), Lanciano je primatelj svih "Turaka" koja su bili zarobljeni ili oteți tijekom njihovih provala u kršćanske zemlje na Balkanu.²⁶⁰

Koliko od toga profitira sam grad Senj i kvarnersko područje, teško je procijeniti. Sam Minucci je proturječan u svom – vrlo pristranom – iskazu protiv uskoka. S jedne strane navodi da se cijelo senjsko pučanstvo naviklo na blagostanje, posebice žene,

²⁵⁶ Salvatore Bono, *Les corsaires en Méditerranée*, Pariz 1998., str. 193-197.

²⁵⁷ Amelot de la Houssaie, *Histoire des Uscoques*, Pariz 1682., prijevod *Storia degli Uscocci*, Minuccio Minucci, str. 14, 24-26.

²⁵⁸ Bracewell, *The Uskoks of Senj*, str. 6.

²⁵⁹ Isto, str. 8-9.

²⁶⁰ Isto, str. 184-185.

koje bi tjerale svoje muževe da i nadalje plijene kako bi mogle uživati u luksuzu i besposličariti.²⁶¹ S druge strane, u daljnjem tekstu, opisuju suprotnu sliku o imovnom stanju uskoka. Navodi, naprotiv, da su uskoci u velikoj bijedi jer carski dvorski ministri i nadvojvoda u Grazu redovito traže najveći dio plijena. Tako Minuccio prepričava zgodu nekog ubogoga starog uskoka koji je, prema gruboj procjeni, porobio u vrijednosti većoj od 8 000 dukata, a tad je sam i bez pomoći životario u bijedi. Kritizirajući, nadalje, pohlepu carevih ljudi, Minuccio također prepričava kako bi se neki trgovci išli žaliti na dvor zbog zapljene njihovih tereta, pa bi vidjeli vlastiti nakit zbog kojega se žale, na prsima ministarskih žena.²⁶² No, te pripovijetke, kao i senjske junacke pjesme, nikako nam ne pružaju mogućnost procjene stvarnoga gospodarskog utjecaja uskočkoga djelovanja na trgovački život Kvarnera. Možemo samo uočiti da se, mimo njih, i nadalje nastavlja tradicionalna razmjena s pomorskim partnerima, da je trgovina s Dalmacijom zastala, ali da se zato nastavlja s Italijom.

Međutim, krajem XVI. stoljeća ta se gusarska trgovina na istočnojadranskom prostoru izjalovljuje, a posebice trgovina robovima koja je inače vrlo unosna. Što se tiče robova, tri su glavna uzroka tome: porast cijena, promjena mode i ukusa te nestanak uskoka. U usporedbi s cijenom robova koje prodaju trgovci zemalja španjolske krune, cijena crnoga roba prodanog u Dubrovniku ili Italiji, koja se kreće između 30 dukata i četrdesetak forinti, previše je visoka i čini otprilike plaću radnika tijekom deset godina.²⁶³ Na području španjolske krune poduzetnici su pokrenuli novi postupak dobave robova: sistematski i redoviti, a ne više – na «talijanski način» – ovisan o uspjesima pljačke. Stoga, aragonske zemlje konkuriraju talijanskom tržištu. Uz to, modni ukusi su se promijenili te dvorjani sve više traže egzotične i što više obojene robove.²⁶⁴ Naposljetku, s nestankom senjskih uskoka u XVII. stoljeću trgovina robova na istočnojadranskom prostoru trajno nestaje.

²⁶¹ «Le métier de voler étoit devenu si commun, que les habitans de Segna, qui vivoient auparavant modestement, ou de leur travail, commençoient de prendre goût à cete vie; & que ceux, qui tenoient à déshonneur de se mêler avec les larrons, pratiquoient de tenir chez eux quelque valet, qui allant à la picorée avec les autres, rapportoit sa part à la maison. D'autres donnoient la nourriture & tout le nécessaire à des pauvres, à condition d'avoir leur butin: ainsi, chacun avoit son intérêt. Et d'ailleurs, les Femmes, accoutumées à la bonne chère & aux habits d'écarlate & de soie, sans manier la quenouille, ni le fuezau, éguillonoient sans cesse leurs maris au brigandage, leur reprochant leur fainéantise, & ce plaignant des besoins du ménage», Houssaie, *Histoire*, str. 17-18.

²⁶² Isto, str. 25-26.

²⁶³ Ducellier, *Le marché du travail*, str. 222.

²⁶⁴ Vladarski dvori udovoljavaju svom novom hiru, želji za stjecanjem maurskih robova koji su dužni paradirati, zabavljati i posluživati goste. Primjerice, u devedesetim godinama XV. st. Izabela Aragonska u više navrata naručuje djecu i žene čija boja koža mora biti što je moguće tamnija; naručuje ih za sebe ali i kao dar; isto, str. 120.

Zaključak

Promatranje gospodarstva Hrvatskoga primorja i Kvarnera pokazuje se izazovnim zbog bogatstva i posebnosti raznolikih komponenata. Politički gledano, prostor je rascjepkan, dok se njegova privreda ustrajno oslanja na dva glavna stupa, tj. neobrađeno drvo i rude. Oko njih je široki spektar djelatnosti, među kojima i lokalna obrtnička prerada tih sirovina. Ti čimbenici služe području kao prvorazredno sredstvo razmjene, čija se vrijednost cijeni i izvan jadranskog prostora – od sjeverne Afrike do Iberskog poluotoka. Time si kvarnersko područje osigurava dobavu komplementarnih dobara, od kojih dio prosljeđuje dalje prema unutrašnjosti kopna na sjeveru.

Otočko područje također gravitira glavnim lukama na kopnu i opskrbljuje ih stočarskim i poljoprivrednim proizvodima u zamjenu za drvene i metalne preradevine koje služe u poljoprivredi i brodogradnji. Takav je tip komplementarne razmjene i inače karakterističan za čitavo istočnojadransko priobalje. No, u slučaju Kvarnera jedan dodatni čimbenik, s obzirom na komune Istre i Dalmacije, još jače dinamizira čitav trgovački protok, a to su sajmovi. Oni pospješuju dobavu robe i tranzitnu trgovinu u određenim sajmenim terminima.

Posljednja zanimljivost je prisutnost gusara u Senju, također čimbenik kojega nema u drugim komunama. To nas vodi prema rubnim oblicima trgovine i upoznaje s trgovinom s inače rijetkom vrstom robe, tj. zaplijenjenom robom i robljem.

Od svih tih posebnosti, za neke smo uspjeli prikazati velik dio njihovih različitih oblika, dok smo druge tek načeli te se nadamo da će ih daljnja istraživanja dodatno rasvijetliti.

Sabine Florence Fabijanec

Le trafic commercial du Quarner en Adriatique à la fin du Moyen Age

Résumé

Le trafic commercial de cet espace géographique particulier, la Côte croate et le Quarner, contient trois défis distincts de l'analyse habituelle des conditions économiques en Adriatique orientale. D'une part, cette étendue physique est divisée politiquement, alors qu'elle représente économiquement un riche potentiel commun. Le bois et les mines constituent en effet les fondements d'une activité artisanale dynamique et d'un réseau commercial étendu reliant les communes de Senj, de Rijeka et la zone insulaire aux ports de la Dalmatie, de l'Italie, ainsi que de la péninsule ibérique à l'Afrique du Nord.

L'organisation de foires commerciales à Senj, Bakar, puis à Rijeka, constitue la seconde particularité de cet ensemble. La diplomatie habile des grands seigneurs de la ville (de la famille des Frankopan aux représentants de la Maison d'Autriche) doublée du potentiel en matières premières et d'une restructuration économique de l'arrière-pays vers une monétarisation des échanges ont suscité la mise en place de deux foires communales annuelles qui drainent la majeure partie des échanges commerciaux avec les autres centres adriatiques. Les communes jouent ainsi un rôle essentiel de ports transitaires entre l'espace maritime et le continent jusqu'en Hongrie et en Autriche, au rythme régulier de ces manifestations de grande envergure.

La dernière spécificité de cette entité géographique est l'apparition à la fin du XVIe siècle des corsaires, les Uscoques qui, dans le contexte qui nous occupe, ont engendré un marché parallèle, alimenté par l'économie de guerre, le commerce de contrebande et celui des butins de pillages. Leurs activités nous entraînent également vers l'étude d'un commerce spécifique, le rachat des prisonniers de guerre, et surtout le commerce des esclaves.

Mots clés: Kvarner, commerce, Adriatique, Moyen Age tardif.

